

Багай Н.О. Розвиток науки аграрного права України // Аграрне право України: Підручник // Багай Н.О., Бондар Л.О., Гуревський В.К., Луначенко А.В., Пашенко О.М. / За ред. О.О.Погрібного. – К.: Істина, 2004,2007. – 448 с. – С.19-71.

Розділ 2. РОЗВИТОК НАУКИ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

§ 1. Поняття науки аграрного права

Для характеристики юридичної науки базове, фундаментальне значення має загальне поняття науки. Поняття «наука» необхідно розглядати у двох аспектах: а) як певний процес інтелектуальної дослідницької діяльності зі здобуття та вироблення теоретично систематизованих знань; б) як наслідок цього процесу – сукупність теоретично систематизованих знань про природу, суспільство і мислення.

Наука в її широкому розумінні є системою знань про різноманітні форми матерії, про сутність соціальних явищ та форми їх відображення в свідомості людини, їх об'єктивні властивості та закономірності виникнення, будови, змісту, функціонування, взаємодії та розвитку.

Наука як системне утворення складається з окремих галузей наукових знань, які можна умовно поділити на три основні групи: природничі науки, суспільні (соціальні) науки та науки про мислення і пізнання. Суспільні науки, предметом дослідження яких є явища суспільного життя, за своєю структурою є неоднорідними. Часто витoki суспільних наук містяться у природних явищах, чим пояснюється органічний взаємозв'язок природничих (об'єктивних) і суспільних (суб'єктивних) елементів у багатьох суспільних науках (наприклад, у науках аграрного, земельного, екологічного права та ін.). Таким чином, частина суспільних наук (в тому числі аграрно-правова наука) перебуває в тісному генетичному та структурному взаємозв'язку з природничими науками. Тому важливою зараз є об'єктивна потреба взаємозбагачення науки аграрного права і природничих наук.

Однією із системних галузей знань, що належить до групи суспільних (соціальних) наук, зокрема наук про політичну і юридичну надбудову, є юридична (правова) наука.

Виходячи із загальних підходів до поняття науки, юридичну науку необхідно розглядати двояко: 1) як процес інтелектуальної дослідницької діяльності вчених-правознавців, спрямований на виробництво нових знань про державу і право і 2) як систему знань про об'єктивні властивості держави і права та специфічні закономірності виникнення, будови, змісту, функціонування та розвитку державно-правових явищ, які зумовлюють їх якісну визначеність.

У системі юридичної науки можна виділити п'ять основних груп юридичних наук: 1) загальнотеоретичні юридичні науки; 2) галузеві юридичні науки; 3) комплексні юридичні науки; 4) прикладні юридичні науки; 5) міжнародно-правові юридичні науки.

Наука аграрного права України є складовою частиною юридичної науки як системи знань і входить до групи комплексних юридичних наук.

Дослідженням складної й визначальної проблеми предмета науки аграрного права вже в період її становлення займалися провідні науковці-аграрники: М.І.Козирь, В.В.Петров, Н.І.Титова, В.С.Шелестов, Ф.М.Раянов та інші. Вони не лише з'ясували поняття предмета аграрно-правової науки, але й, що дуже істотно, його систему і структуру.

Наука аграрного права – це, в першу чергу, комплекс, система знань про теоретичні засоби правового регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення виробничої та іншої пов'язаної з нею сільськогосподарської діяльності аграрними підприємствами, фермерськими господарствами, особистими селянськими господарствами громадян та іншими суб'єктами аграрних відносин. Отже, предмет цієї науки включає і загальні дослідження аграрних відносин, пізнання закономірностей їх правового регулювання, виявлення особливостей правових методів впливу на ці відносини, суб'єктивних прав і обов'язків суб'єктів аграрних відносин.

Оскільки аграрні відносини формуються на основі особливостей сільськогосподарського виробництва, аграрно-правова наука досліджує ступінь впливу цієї специфіки на організацію правового регулювання. Це є специфічною рисою науки аграрного права при порівнянні її з галузевими юридичними науками.

Аграрно-правова наука включає в себе вчення про аграрне законодавство, про джерела аграрного права, виявляє й пояснює особливості видів цих джерел, їхню структуру, співвідношення, зв'язок і взаємозалежність, виходячи із загальнотеоретичних положень – вчення про зовнішню форму права,

правотворчість, про правовий інститут, галузь права. Вивченню підлягає і практика застосування нормативно-правових актів аграрного законодавства державними органами та аграрними суб'єктами.

Наука аграрного права досліджує правові норми, які в сукупності утворюють комплексну і спеціалізовану галузь права, з'ясовує ефективність їх застосування. Отже, правові норми – це також елементи предмета аграрно-правової науки. При цьому основою дослідження є загальне вчення про норму права, реалізацію норм права.

Аграрно-правова наука аналізує систему аграрного права як галузі, науки і навчальної дисципліни, сприяє конструюванню цієї системи. Предметом аграрно-правової науки є також методика дослідження аграрних правовідносин, методика викладання аграрного права як навчальної дисципліни тощо.

Важливою частиною науки аграрного права є її історична частина, що включає в себе вивчення історії формування аграрного права як комплексної галузі права, історії розвитку певного виду правових відносин, джерел аграрного права, його окремих інститутів, історії самої науки аграрного права.

Діяльність сільськогосподарських підприємств і об'єднань, фермерських господарств, інших аграрних суб'єктів регулюється не лише за допомогою норм аграрного права. Ці суб'єкти, як учасники земельних, трудових, майнових та інших правовідносин, виступають водночас суб'єктами земельного, трудового, цивільного, адміністративного, фінансового, процесуального права. Тому наукові дослідження в галузі аграрного права проводяться з урахуванням досягнень і теоретичних положень інших галузевих правових наук; передбачаються і міжгалузеві комплексні дослідження.

Аграрно-правова наука досліджує також досвід зарубіжних країн по юридичному опосередкуванню виробничих відносин у сільському господарстві, вивчає наукові досягнення в аграрно-правовій сфері інших країн.

Отже, **наука аграрного права**, як комплексна, інтегрована та спеціалізована юридична наука, що базується на комплексній галузі аграрного законодавства та однойменній галузі права, є системою знань про аграрні відносини, аграрне право як галузь права, його систему, предмет та методи правового регулювання, аграрно-правові норми та правові інститути, аграрне законодавство як систему, практику його застосування та окремі нормативно-правові акти, що регулюють аграрні відносини, з точки зору закономірностей їх виникнення, змісту, функціонування, взаємодії, розвитку і напрямів удосконалення.

Аграрно-правова наука покликана програмувати правильний та послідовний розвиток сучасного аграрного законодавства, опрацьовувати систему правових інститутів аграрного права України, виділяти та обґрунтовувати доцільність і сутність нових із них. Важливе місце у системі предмета науки аграрного права України в сучасний період повинно належати дослідженню правових норм аграрного права, їх особливостям, напрямам їх уніфікації та диференціації тощо.

В основі системи науки аграрного права лежить система аграрного права як комплексної галузі права. Поряд із дослідженням загальних положень, принципів правового регулювання організації й здійснення виробничої сільськогосподарської діяльності суб'єктами аграрних відносин, аграрно-правовою наукою вивчається кожен із аграрно-правових інститутів у вигляді вчення про цей інститут (особлива частина науки аграрного права). Спеціальна частина аграрно-правової науки включає вивчення основних положень, рис аграрного права зарубіжних країн.

Не можна ототожнювати систему галузі аграрного права й систему науки аграрного права. Не дивлячись на тісний зв'язок, ці поняття різняться. Зміст науки аграрного права завжди буде ширшим від змісту галузі аграрного права за рахунок включення до її складу загальних понять, ідей, класифікацій. Разом з тим, необхідно підкреслити, що як система “наука сільськогосподарського права, так і система сільськогосподарського права як навчальна дисципліна тяжіють до галузі сільськогосподарського права”¹.

Наука аграрного права України характеризується певними функціями та методами, які загалом притаманні юридичній науці як системі. Сучасний період розвитку аграрно-правової науки передбачає необхідність активізації евристичної, прогностичної, практико-прикладної та політичної функцій, а також теоретичних методів наукового дослідження державно-правових явищ.

Таким чином, наука аграрного права України - відносно нова комплексна, інтегрована та спеціалізована галузь юридичної науки, що базується на галузі сільськогосподарського (аграрного) законодавства та однойменній галузі права, і, як системна галузь знань, має власний предмет та методи наукового дослідження.

¹ Раянов Ф.М. Предмет и система сельскохозяйственного права: Учебное пособие. - Уфа: Издание Башкирского университета, 1980. – С.78.

§2. Становлення української науки сільськогосподарського (аграрного) права

Наука завжди є творчим наслідком складних еволюційних наукових процесів; характеризується певним наступництвом.

Процес розвитку науки по лінії “колгоспне право СРСР” – “аграрне право України” є особливо складним. Він розпочався ще в умовах старої держави – СРСР у 60-70-х роках ХХ ст. і вже тоді характеризувався наявністю творчого наукового підходу до оцінки наявних суспільних відносин у сфері сільського господарства (згодом – агропромислового комплексу), їх критичного аналізу та визначенням перспективи. Активну власну наукову позицію стосовно зазначених складних явищ завжди мали українські вчені: В.З.Янчук, Н.І.Титова, В.І.Семчик, В.С.Шелестов, Ц.В.Бичкова (Боцян) та інші. При цьому досить вагомою була їх позиція стосовно ролі законодавчої бази для становлення замість колгоспного права нової широкої комплексної спеціалізованої галузі аграрного права.

Активний розвиток та значне розширення сільськогосподарського (аграрного) законодавства і формування на його базі комплексної, інтегрованої і спеціалізованої галузі аграрного права стимулювали й формування наприкінці 1960-х – початку 1970-х років нової галузі юридичної науки – науки аграрного права.

Однак, вже до цього часу вченими колишнього СРСР, в тому числі й УРСР, досліджувались основні проблеми сільськогосподарського виробництва, використання земель сільськогосподарського призначення. В рамках науки колгоспного та земельного права І.В.Павловим, М.Д.Казанцевим, М.І.Козирем аналізувались проблеми теорії колгоспного та земельного права, Г.В.Чубуковим - питання правового регулювання праці в колгоспах, міжгосподарської кооперації, З.С.Беляєвою - проблеми джерел колгоспного права, міжгосподарської кооперації та ін.

В УРСР також досліджувались як загальнотеоретичні проблеми колгоспного права, так і питання розвитку його окремих правових інститутів. Науковий доробок у цьому плані мають такі вчені, як: В.З.Янчук, Н.І.Титова, Ц.В.Бичкова (Боцян), Ю.А.Вовк, В.Л.Мунтян, І.О.Середа, В.І.Семчик та ін. Земельно-правові та еколого-правові питання досліджувались В.Л.Мунтяном, Ц.В.Бичковою, І.А.Дмитренком, П.Д.Індиченком, І.С.Цемком та іншими вченими.

Дослідження у сфері колгоспного та земельного права послужили науковою базою для розробки теорії аграрного законодавства та однойменної правової галузі, окремих її правових інститутів. Тобто, витоки аграрно-правової науки беруть свій початок ще у наукових працях колгоспного, земельного права, які здійснювалися ще задовго до виникнення згаданої науки.

Вперше в юридичній науці думка про існування нової комплексної галузі аграрного права висловлюється в 1967 році на сторінках журналу “Советское государство и право”. Професори В.М.Чхиквадзе та Ц.А.Ямпольська зазначали, що в “житті намітилось утворення сільськогосподарського права як комплексної галузі, що охоплює одночасно єдиною загальною частиною і колгоспне право й право, що регулює діяльність державних сільськогосподарських підприємств”².

У 1973 році це положення було підтримане і розвинене професором М.І.Козирем у статті “Советское сельскохозяйственное право: тенденции становления и развития”, де він виділив об’єктивні та суб’єктивні передумови формування сільськогосподарського (аграрного) права, дав поняття цієї галузі права, її предмета, методу, системи³.

Опонентом професора М.І.Козиря став професор І.Ф.Панкратов, який у своїй статті “Сельскохозяйственное право как отрасль права? Нет оснований” намагався заперечити можливість існування сільськогосподарського права як галузі права, ґрунтуючись в основному на відсутності єдиного предмета і єдиного методу правового регулювання цієї галузі⁴. Аналогічними на той час були і погляди професора В.З.Янчука (УРСР), який вважав передчасним визнання сільськогосподарського (аграрного) права як галузі права⁵.

Положення про існування аграрного права знайшло підтримку в роботах З.С.Беляєвої⁶,

² Чхиквадзе В.М., Ямпольская Ц.А. О системе советского права // Советское государство и право. – 1967. - N 9. – С.36.

³ Див.: Козырь М.И. Советское сельскохозяйственное право: тенденции становления и развития // Советское государство и право. – 1973. - N 6. – С.43-51.

⁴ Див.: Панкратов И.Ф. Сельскохозяйственное право как отрасль права? Нет оснований // Советское государство и право. – 1973. - N 9. – С.50-53.

⁵ Див.: Янчук В.З. К вопросу о сельскохозяйственном праве // Правовые проблемы сельского хозяйства (Тезисы докладов). Республиканская межвузовская научная конференция / Отв. ред. доц. В.Н.Яковлев. – Кишинев. - 1970. - С.87-88.

⁶ Див.: Беляева З.С. Влияние сближения правового статуса колхозов и совхозов на развитие колхозного права // Правовое положение

В.В.Петрова⁷, А.А.Денисова⁸, О.А.Кічатової⁹, Г.О.Аксеньонка¹⁰.

Проблема певною мірою згодом набула міжнародного звучання; вивчається та науково аналізується досвід інших країн щодо регламентації аграрних відносин. У травні 1972 року у Флоренції проводився радянсько-італійський “круглий стіл” з питань аграрного права, де доповіді радянських вчених (М.І.Козиря, Г.О.Аксеньонка, В.О.Кікотя, М.І.Краснова) були присвячені проблемам аграрного законодавства, формування аграрного права як галузі права та правової науки, керівництва та управління сільським господарством і т. і.¹¹

В 1974 році в редакції журналу “Советское государство и право” відбулася нова зустріч за “круглим столом”, присвячена проблемам удосконалення правового регулювання сільського господарства¹². В ході обговорення піднятих на ній проблем виявились різні підходи до розуміння аграрного права. Тут також були визначені основні напрями наукових досліджень у галузі сільського господарства: поєднання розробки загальнотеоретичних і конкретних правових проблем, актуальність теоретичних досліджень і їх відповідність потребам практики, проведення комплексних досліджень тощо.

В ході дискусії, однак, більшість учасників зійшлись в поглядах про визнання комплексної галузі аграрного законодавства, науки аграрного права та однойменної навчальної дисципліни. Фактично ніхто, навіть ті вчені, які заперечували існування аграрного права як галузі права, не заперечували існування науки аграрного права, а також потреби в існуванні такої навчальної дисципліни. Це мало істотне значення для розвитку аграрно-правових досліджень.

Як бачимо, складність і новизна проблеми зумовили аналіз у цей період (період становлення аграрно-правової науки) переважно загальнотеоретичних проблем аграрного права.

До кінця 70-х і на початку 80-х років ХХ ст. вченими-юристами колишнього СРСР було розроблено значну кількість робіт, присвячених теоретичним проблемам аграрного права, його предмета, методу, аграрному законодавству як основи формування відповідної галузі права тощо. Серед російських авторів, що досліджували загальнотеоретичні засади аграрного права на початкових етапах його становлення, слід відзначити, М.І.Козиря, Г.Ю.Бистрова, І.Ф.Казьміна, В.В.Петрова, А.А.Денисова, З.С.Беляєву, О.А.Кічатову, Ф.М.Раянова, К.А.Шайбекова, Г.В.Чубукова та інших.

Особливої уваги заслуговують роботи М.І.Козиря, В.В.Петрова, А.А.Денисова, Ф.М.Раянова, З.С.Беляєвої, Г.Ю.Бистрова, К.А.Шайбекова, в яких поєднується розробка загальнотеоретичних і конкретних (практичних) проблем правового регулювання сільського господарства. У складному процесі становлення наукових засад нової галузі сільськогосподарського (аграрного) права мали важливе значення не лише погляди тих авторів, які послідовно проводили ідею нової галузі права, а й її противників. У цьому плані істотне значення мали праці І.Ф.Казьміна, присвячені теорії джерел сільськогосподарського законодавства, публікації І.Ф.Панкратова і В.З.Янчука (УРСР) та ряду інших авторів, які не заперечували галузевого існування сільськогосподарського законодавства та науки сільськогосподарського права.

В УРСР, починаючи з 70-х років наукою аграрного права також глибоко досліджуються загальнотеоретичні проблеми аграрного права та різні сторони механізму правового регулювання суспільних відносин у сільському господарстві. Поряд із цим у працях українських авторів робляться висновки і про наявність окремих комплексних спеціалізованих правових інститутів аграрного права (зокрема, інституту матеріальної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств); про формування в такий спосіб галузевої правової структури. Серед українських авторів, які глибоко розробляли теорію аграрного права, слід виділити, перш за все, В.С.Шелестова, Н.І.Титову, Ц.В.Бичкову.

Період з початку 80-х років в УРСР позначився розширенням аграрно-правових наукових досліджень, всебічним обґрунтуванням правових інститутів аграрного права. Так, в цей час досить

социалистического сельскохозяйственного предприятия: Сборник статей / Ред кол.: М.И.Козырь, Н.И.Краснов, Н.Н.Веденин, В.А.Кикоть, М.М.Славин и др. / Отв. ред (и автор введения) доктор юрид. наук, проф. М.И.Козырь, канд. юрид. наук В.А.Кикоть. - М., 1974. - С.93-103.

⁷ Див.: Петров В.В. Образование сельскохозяйственного права – результат развития системы советского права // Советское государство и право. – 1974. - №1. – С.75-78.

⁸ Див.: Денисов А.А. Сельскохозяйственное право, наука и практика // Советское государство и право. – 1974. - №1. - С.71-74.

⁹ Див.: Кичатова О.А. Сельскохозяйственное право как комплексная отрасль права // Советское государство и право. – 1973. - №9. – С.53-55.

¹⁰ Див.: Аксёнок Г.А. Развитие сельскохозяйственного права // XXIV съезд КПСС об укреплении Советского государства и развитии социалистической демократии / Отв. ред. член-кор. АН СССР Д.А.Керимов. - М.: Издательство «Мысль», 1973. – С.167.

¹¹ Див.: Кикоть В., Креспи Регизци Г. Советско-итальянский “круглый стол” по вопросам сельскохозяйственного права // Советское государство и право. – 1973. - №4. - С.136-137.

¹² Див.: Пути совершенствования правового регулирования сельского хозяйства (Круглый стол «Советского государства и права») // Советское государство и право. – 1974. - №7. - С.53-58.

активно аналізуються проблеми аграрного законодавства та аграрного права (Н.І.Титова, Ц.В.Бичкова, В.С.Шелестов), правового регулювання суспільних відносин в умовах АПК (Ю.С.Шемшученко, І.Семчик, В.К.Попов, Ц.В.Бичкова), сільськогосподарської кооперації (В.І.Семчик, В.К.Попов, Ц.В.Бичкова, З.А.Павлович), майнових відносин в сільському господарстві (В.І.Семчик), договірних відносин аграрних суб'єктів (В.К.Попов, Ц.В.Бичкова, В.В.Долежан), державного управління АПК (В.С.Шелестов, З.А.Павлович), питання охорони земель сільськогосподарського призначення (В.В.Янчук, Д.А.Суржан), охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві (Ю.С.Шемшученко, В.Л.Мунтян, В.І.Андрейцев, В.К.Попов)тощо.

Введення з 1982 року у вищих навчальних закладах навчального курсу “Сільськогосподарське право” (зараз - “Аграрне право”) та видання у 1985 році в Москві першого підручника з цієї навчальної дисципліни¹³ відіграло важливу роль для формування комплексних, систематизованих знань з цієї дисципліни у студентів-юристів, що, в свою чергу, позитивно позначилось на подальшому розвитку аграрно-правової науки. Слід зазначити, що українські вчені-юристи (В.З.Янчук, В.С.Шелестов, В.В.Долежан) взяли активну участь у обговоренні зазначеного підручника, відзначивши творчий підхід його авторів до своєї праці.

Сучасний етап розвитку науки аграрного права України характеризується інтенсивним розвитком аграрно-правових досліджень на якісно новій основі в умовах незалежної Української держави, розширенням системи аграрно-правової науки, її предмета за рахунок виникнення нових правових інститутів та нових аграрних суб'єктів тощо.

Важливим внеском у розвиток української аграрно-правової науки стало видання у 1996 році першого на Україні підручника за редакцією академіка Академії правових наук, професора В.З.Янчука “Аграрне право України”¹⁴, який має вже друге видання (2000 рік)¹⁵.

Аналізуючи аграрно-правову науку України, можна зробити висновок, що в даний час нею досліджується широке коло проблем аграрного права і з розвитком суспільних відносин у галузі сільського господарства предмет її теоретичних розробок значно розширюється.

Враховуючи наведене, процес становлення та розвитку науки аграрного права України відповідно до предмета її дослідження та конкретних історичних умов можна умовно поділити на чотири основних етапи:

- I – кінець 60-х - початок 70-х років – етап становлення аграрно-правової науки, який характеризується аналізом переважно загальнотеоретичних проблем сільськогосподарського права;

- II – початок 70-х – початок 80-х років – етап розвитку української науки сільськогосподарського (аграрного) права, що супроводжується дослідженням теоретичних проблем аграрного законодавства, розробкою перших аграрно-правових інститутів;

- III – початок 80-х – початок 90-х років – етап активного розвитку української науки аграрного права та формування її як цілісної комплексної системи наукових знань, який характеризується розширенням предмета аграрно-правової науки, поглибленням загальнотеоретичних її розробок, всебічним обґрунтуванням багатьох правових інститутів аграрного права в умовах агропромислового комплексу;

- IV – початок 90-х років – дотепер – період інтенсивного розвитку аграрно-правової науки на якісно новій основі в умовах незалежної Української держави, який відзначається розширенням системи аграрно-правової науки, її предмета за рахунок виникнення принципово нових правових інститутів, розширення кола аграрних суб'єктів у зв'язку з проведенням земельної та аграрної реформ, радикалізацією аграрного законодавства за умов переходу до ринкової економіки.

Таким чином, становлення української аграрно-правової науки характеризується певним наступництвом. Науковою базою для розробки теорії аграрного законодавства України і відповідної галузі права, окремих аграрно-правових інститутів слугували наукові дослідження у сфері колгоспного та земельного права, які здійснювалися ще задовго до виникнення науки сільськогосподарського (аграрного) права України. Отже, наука аграрного права України генетично пов'язана з наукою

¹³ Див.: Сельскохозяйственное право: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / Козырь М.И., Клюкин Б.Д., Быстров Г.Е., Петров В.В., Чубуков Г.В. и др. / Под ред. проф. М.И.Козыря, проф. В.В.Петрова. – М.: Юридическая литература, 1985. – 576 с.

¹⁴ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹⁵ Див.: Аграрне право України: Підручник. - 2-е видання перероблене і доповнене / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Василюк С.Ф., Клюкін Б.Д., Носік В.В. та ін. / За ред. академіка АПРН України, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.

колгоспного і земельного права, а також значною мірою з наукою цивільного права.

Українська аграрно-правова наука відіграла істотну роль у системі науки сільськогосподарського (аграрного) права колишнього СРСР у процесі становлення нової комплексної, інтегрованої та спеціалізованої галузі аграрного права, з'ясування її поняття, особливостей, способів формування, зокрема, через становлення її окремих правових інститутів.

§ 3. Основні напрями аграрно-правових наукових досліджень в сучасний період

3.1. Проблеми сучасного наукового правового забезпечення аграрної реформи в Україні.

Розвиток сучасної української юридичної науки нерозривно пов'язаний з динамікою соціально-економічного життя в державі. У зв'язку з цим всі зміни, перетворення в соціальній та економічній сферах, що відбуваються на теренах нашої держави, так чи інакше зумовлюють напрями та зміст науково-правових досліджень в Україні. Водночас юридична наука повинна відігравати роль тієї рушійної сили, яка програмує та скеровує розвиток законодавства і права в цілому, а тому вона покликана сприяти своєчасній розробці науково обгрунтованої державної програми реформування земельних і аграрних відносин в Україні.

Сучасною наукою аграрного права України аналізуються різні аспекти земельної та аграрної реформ в Україні. Серед авторів, що глибоко досліджують правові проблеми реформування у сфері сільськогосподарського виробництва, слід відзначити В.З.Янчука, В.І.Андрейцева, В.І.Семчика, Ю.С.Шемшученка, М.В.Шульгу, О.О.Погрібного, Н.І.Титову, А.М.Статівку, а також В.В.Носіка, В.І.Федоровича, П.Ф.Кулиничу, В.К.Гуревського та інших вчених.

У 1993 році в м.Одесі відбулася спеціальна наукова конференція, присвячена економічним та правовим проблемам аграрної реформи в Україні, а в 1999 році – Міжнародний конгрес у Мінську на тему “Правові проблеми земельної і аграрної реформи в країнах Центральної і Східної Європи, Росії, Білорусії, України та інших країн СНД, державах Балтії”, де аграрно-правова наука України була представлена доповідями вчених: В.З.Янчука, Ю.С.Шемшученка, Н.І.Титової, Ц.В.Бичкової, В.І.Семчика, В.І.Федоровича, М.Я.Ващишин та інших.

Сьогодні можна виділити такі основні аспекти широкої проблеми правового наукового забезпечення аграрної реформи в Україні: а) наукова розробка фундаментальних засад і стратегії аграрної та земельної реформ, їх правового забезпечення; б) визначення ролі земельної реформи в аграрних ринкових перетвореннях та її місця в аграрній реформі; в) з'ясування змісту, стратегії та етапів розвитку аграрної реформи; г) правовий аналіз організаційних форм та методів проведення аграрної реформи; д) радикальна зміна відносин власності на землі сільськогосподарського призначення; е) аналіз правового становища суб'єктів аграрної реформи, зокрема селян; є) роль держави у забезпеченні радикальних аграрних перетворень; ж) законодавче забезпечення аграрної реформи; з) охорона навколишнього природного середовища в процесі аграрного реформування. Ці та деякі інші проблеми правового забезпечення земельної та аграрної реформ в Україні послідовно досліджуються представниками науки аграрного права України.

На жаль, ґрунтовної загальнодержавної науково-теоретичної програми радикального реформування земельних та аграрних відносин на Україні своєчасно (напередодні проведення відповідних реформ) не було розроблено. Це істотно позначилося на методах, формах та змісті як земельної, так і аграрної реформ, зумовило їх спонтанний характер, а врешті-решт часто і їх неефективність. У зв'язку з цим, наукою аграрного права України розробляються фундаментальні засади та стратегія аграрної реформи, їх правового забезпечення. З цього приводу важливими є наукові дослідження В.З.Янчука, В.І.Андрейцева, В.І.Семчика, Н.І.Титової, М.В.Шульги, П.Ф.Кулиничу, І.І.Каракаша, І.Будзиловича, А.Юрченка, Л.Новоковського та інших вчених. Особливо слід відзначити науковий доробок професора В.І.Андрейцева, яким визначено основні стратегічні цілі земельної реформи, з'ясовано її фундаментальні засади тощо.

Різноманітні наукові підходи до стратегії земельної реформи, що проводиться в Україні, проаналізовані у монографії М.В.Шульги¹⁶. При цьому автор обгрунтовано відзначає, що “основним і вихідним принципом, який визначає напрями земельного реформування в Україні, є відміна монополії держави на землю, тобто перетворення земельної власності”¹⁷.

¹⁶ Див.: Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. – С.25-50.

¹⁷ Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. – С.33.

Оскільки проведення аграрної реформи розпочалося з реформування земельних відносин в Україні (з прийняттям 18 грудня 1990 р. Верховною Радою УРСР постанови “Про земельну реформу”), важливим для з’ясування суті, завдань та мети аграрної реформи є її аналіз з точки зору співвідношення із земельною реформою. Визначенню ролі земельної реформи в аграрних ринкових перетвореннях та її місця в аграрній реформі присвячені роботи М.В.Шульги, Н.І.Титової, П.Ф.Кулинич, І.Будзиловича, А.Юрченка, Л.Новаковського, В.Леонця та інших учених.

Предметом сучасної аграрно-правової науки є також з’ясування змісту, стратегії та етапів розвитку аграрної реформи. Оскільки своєчасно не були визначені на законодавчому рівні стратегія, основні завдання та пріоритети аграрної (в тому числі й земельної) реформи, в аграрно-правовій науці відсутня єдність поглядів з цього приводу. Тому актуальною залишається проблема наукового обґрунтування стратегії та змісту майбутніх заходів щодо реформування суспільних відносин в аграрному секторі економіки. В цьому аспекті важливими є роботи В.І.Андрейцева, В.І.Семчика, М.В.Шульги та інших учених.

Представниками аграрно-правової науки сформульовано основні завдання та мета земельної й аграрної реформи. Більшість вчених (М.В.Шульга, В.І.Андрейцев, П.Ф.Кулинич, І.Будзилович, А.Юрченко та інші) поділяють думку про те, що головний принцип земельної реформи полягає в ліквідації монополії держави на землю (реформуванні відносин земельної власності) шляхом перерозподілу земель¹⁸. Основні завдання земельної реформи з урахуванням як економічних, так і біологічних, соціальних, екологічних функцій земель, чітко сформульовані В.І.Андрейцевим¹⁹.

Представниками аграрно-правової науки (П.Ф.Кулиничем, В.І.Федоровичем, В.К.Гуревським та іншими) виділяються окремі етапи земельної та аграрної реформ.

Правовий аналіз організаційних форм та методів проведення аграрної реформи здійснюється В.І.Андрейцевим, М.В.Шульгою, П.Ф.Кулиничем та іншими вченими.

Проблеми законодавчого закріплення та вдосконалення основних форм і методів проведення земельної реформи детально досліджено також М.В.Шульгою. Особлива увага приділена автором теоретичним та практичним проблемам процесу паювання земель.

Багато уваги приділяють вчені-юристи дослідженню конкретного змісту заходів по реформуванню аграрних відносин в Україні. Зокрема, особливості приватизації державного майна в АПК досліджуються В.І.Семчиком, законодавче регулювання зовнішньоекономічної діяльності аграрних суб’єктів - Ц.В.Бичковою та В.А.Сонюком тощо. Питанням удосконалення договірних зобов’язань між учасниками товарно-грошових відносин у сфері сільськогосподарського виробництва присвячені роботи В.З.Янчука, В.П.Нагребельного, А.М.Статівки, Ц.В.Бичкової, О.А.Поліводського.

Однією з найбільш важливих проблем, що досліджуються сучасною аграрно-правовою наукою, є радикальна зміна відносин власності на землі, приватизація земель, виникнення суб’єктів приватної власності на землі. Так, проблеми реформування відносин власності на землі глибоко аналізуються В.І.Андрейцевим, Н.І.Титовою, П.Ф.Кулиничем, М.В.Шульги, В.З.Янчука, Ю.С.Шемшученка, О.О.Погрібного, І.І.Каракаша, В.М.Стретовича, І.Будзиловича, А.Юрченка та інших.

Правові засади приватної власності на землю розробляються В.Носіком, В.К.Гуревським, О.М.Вовк та іншими.

Реформування відносин власності на землю шляхом паювання сільськогосподарських угідь поставили нові завдання перед наукою аграрного права України. Так, вже нині складні питання юридичної природи права на земельну частку (пай) досліджені В.В.Носіком, Т.О.Коваленко, М.В.Шульгою, В.І.Федоровичем, П.Ф.Кулиничем та іншими

Важливе значення для подальшого реформування земельних та аграрних відносин мають також наукові дослідження правових засад оренди землі (М.В.Шульга, П.Ф.Кулинич, І.Будзилович, А.Юрченко, В.А.Сонюк, І.Войтюк, Н.Льницька, А.Берлач та інші).

Важливе значення серед проблем, що є в полі зору сучасної аграрно-правової науки, належить питанням аналізу правового становища суб’єктів аграрної реформи. Правовий статус державних сільськогосподарських підприємств є предметом досліджень В.М.Стретовича, В.І.Семчика, Ц.В.Бичкової та інших учених. Правове становище колективних сільськогосподарських підприємств у контексті правового регулювання Закону України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”

¹⁸ Див.: Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. - С.33.

¹⁹ Див.: Андрейцев В.І. Поняття земельної реформи та її юридичне значення // Андрейцев В.І. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. - Київ: Істина, 1999. - С.16.

досліджене В.З.Янчуком, В.І.Семчиком, О.О.Погрібним, Ц.В.Бичковою, П.Ф.Кулиничем, І.І.Каракашем, В.П.Нагребельним. Проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації детально проаналізовані в працях В.І.Семчика, Н.І.Титової, В.І.Федоровича, О.М.Соніна та ін. Проблеми юридичної природи нових аграрних суб'єктів - фермерських господарств аналізуються Н.І.Титовою, В.І.Семчиком, О.О.Погрібним, Т.П.Проценко та ін. Авторами розробляються обґрунтовані наукові рекомендації щодо вдосконалення правової регламентації фермерських відносин у майбутньому.

Важливим аспектом наукового забезпечення аграрної реформи в Україні є також обґрунтування ролі держави у забезпеченні радикальних аграрних перетворень. Проблеми державного регулювання сільськогосподарського виробництва глибоко проаналізовані у працях В.З.Янчука, В.П.Нагребельного, В.І.Семчика, Ц.В.Бичкової, З.А.Павловича, А.Бейкуна та інших учених.

Проблеми законодавчого забезпечення земельної та аграрної реформ є предметом аналізу майже усіх учених-аграрників: В.І.Андрейцева, М.В.Шульги, В.З.Янчука, В.І.Семчика, В.В.Янчука, В.К.Гуревського, А.Бейкуна, В.П.Нагребельного, О.І.Заєць, П.Ф.Кулинич, А.Берлача та інших, оскільки, як зазначають І.Будзилович та А.Юрченко, найважливішою складовою частиною механізму будь-якої реформи є її правове забезпечення²⁰.

Одним із важливих аспектів дослідження аграрно-правової науки нині є наукове обґрунтування проблеми охорони довкілля в процесі аграрного реформування. Важливий внесок у дослідження згаданої проблеми зроблено професором В.І.Андрейцевим. Ним глибоко проаналізовані еколого-правові проблеми земельної реформи в Україні. Особливу увагу в своїх наукових дослідженнях автор акцентує на необхідності запровадження правових норм, які б передбачали екологічні вимоги щодо використання й охорони земель, інших природних ресурсів. Проблеми охорони навколишнього природного середовища в процесі здійснення аграрної та земельної реформи на сьогоднішній день детально проаналізовані Ю.С.Шемшученком та Н.Р.Малишевою.

Як бачимо, земельна реформа, що започаткувала процес складних економічних перетворень, а згодом - і аграрна реформа, поставили перед наукою аграрного права України принципово нові і надзвичайно складні завдання, які нею послідовно вирішуються.

3.2. Наука про розвиток сучасного аграрного законодавства та розробку його теоретичних засад

Одним із важливих елементів предмета дослідження аграрно-правової науки є комплексна спеціалізована та інтегрована галузь законодавства – аграрне законодавство України. Сьогодні у зв'язку з проведенням земельної та аграрної реформ в Україні й необхідністю їх належного правового забезпечення особливого значення набуває проблема наукового обґрунтування подальшого розвитку аграрного законодавства України, аналізу його теоретичних засад.

Проблеми аграрного законодавства України розглядаються багатьма юристами-аграрниками. Разом з тим, необхідно відмітити, що комплексних наукових досліджень сучасного аграрного законодавства як специфічної галузі законодавства є небагато. Серед авторів, які глибоко аналізують сучасне аграрне законодавство України, слід відзначити В.І.Андрейцева, Ц.В.Бичкову, І.А.Дмитренка, П.Ф.Кулинич, З.А.Павловича, В.І.Семчика, Н.І.Титову, М.В.Шульгу, В.В.Янчука та ін.

Між тим, наукові підходи до розуміння суті, структури, тенденцій розвитку аграрного законодавства України формувалися з початку становлення комплексної галузі науки аграрного права. Важливе значення мають дослідження теоретичних проблем сільськогосподарського (аграрного) законодавства, що здійснювались представниками російської аграрно-правової науки: І.Ф.Казьмінім, Г.Ю.Бистровим та деякими іншими вченими.

На Україні теорія аграрного законодавства як комплексної галузі законодавства ще з початку становлення аграрного права як галузі права глибоко досліджується Н.І.Титовою. В сучасний період автором розроблено конституційні засади та принципи сучасного аграрного законодавства, досліджено основні тенденції та напрями розвитку цієї галузі законодавства, перспективи її кодифікації та ін.

Оскільки кожна наука характеризується певним наступництвом, важливу роль для уясування природи аграрного законодавства мають також дослідження вчених-представників науки колгоспного права. Особливо необхідно відзначити з цього приводу науковий доробок В.З.Янчука.

Виходячи із загальних наукових підходів до розуміння понять “законодавство”, “система законодавства”, “галузь законодавства”, сучасною аграрно-правовою наукою розроблено також поняття

²⁰ Див.: Будзилович І., Юрченко А. Фактори негативного впливу на правове забезпечення земельної реформи в Україні // Право України. – 1998. - №7. – С.24.

аграрного законодавства України. Зокрема, його дають у своїх працях Н.І.Титова, В.В.Янчук, В.К.Гуревський та інші вчені.

Проте, необхідно відмітити, що здебільшого науковці дають визначення поняття джерел аграрного права, і, на жаль, менше уваги приділяють поняттю аграрного законодавства як цілісного системного утворення. Хоча поняття джерел аграрного права України теж має істотне значення для з'ясування суті аграрного законодавства України, однак останнє, в його системному розумінні, є значно ширшим поняттям.

Сучасне аграрне законодавство України можна визначити як комплексну, інтегровану і спеціалізовану галузь законодавства, що відповідає окремій галузі господарського комплексу та є системою взаємозв'язаних і взаємоузгоджених уніфікованих і диференційованих нормативно-правових актів (актів правотворчості державних органів та актів правотворчості аграрних суб'єктів), які є джерелом і формою виразу правових норм, спрямованих на регулювання аграрних відносин, що виникають у процесі здійснення аграрними суб'єктами сільськогосподарської виробничої та іншої пов'язаної з нею діяльності. На сьогодні при характеристиці сільськогосподарського (аграрного) законодавства відбувся науково обгрунтований перехід від терміна «сільськогосподарський» до терміна «аграрний», що зумовлено рядом об'єктивних причин, зокрема, розширенням змісту терміна «аграрний» в умовах проведення аграрної реформи в Україні.

Слід зауважити, що в сучасній аграрно-правовій науці висунуте положення про формування інтегрованої галузі агропромислового законодавства. Ідею агропромислового законодавства як комплексної галузі, до складу якої входить як підсистема аграрне (сільськогосподарське) законодавство, висунув З.А.Павлович²¹. У свій час подібна думка вже висловлювалась представниками радянської аграрно-правової науки²². Між тим, суспільні відносини, що складаються в системі усіх ланок агропромислового виробництва потребуватимуть спеціалізованого правового регулювання лише завдяки та за умови безпосереднього зв'язку з процесом виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того, у випадку визнання існування агропромислового законодавства, до складу якого входить аграрне законодавство, ми будемо змушені констатувати формування занадто обширної спільності нормативно-правових актів, для яких буде характерним широке коло об'єктів, суб'єктів, а також різна змістовна спрямованість. Це, в свою чергу, може призвести до “розмитості” основної частини спільності норм аграрного права, поступового відходу (зникнення) такої їх істотної особливості, як сільськогосподарська спеціалізація.

Сучасне аграрне законодавство повинно ґрунтуватися на основоположних конституційних засадах, що розроблені представниками аграрно-правової науки (Н.І.Титовою, Ц.В.Бичковою, В.І.Семчиком, В.М.Стретовичем, В.М.Шульгою, І.Будзиловичем, А.Юрченком, В.Носіком, А.Бейкуном, І.Бакаєм та іншими вченими).

Однак не всі обгрунтовані пропозиції вчених з цього приводу знайшли своє відображення у Конституції України, що свідчить про відсутність належного зв'язку між юридичною наукою та практикою правотворчості державних органів.

Процес розвитку сучасного аграрного законодавства України детально досліджується аграрно-правовою наукою. Особливо необхідно відзначити в цій площині комплексне дослідження колективу авторів (В.І.Семчик, В.М.Стретович, О.О.Погрібний, П.Ф.Кулинич, Ц.В.Бичкова, Т.П.Проценко, О.А.Поліводський, В.А.Сонюк, З.А.Павлович) “Аграрне законодавство України: проблеми ефективності”²³, де послідовно розкрито процес розвитку цієї галузі законодавства, її роль у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах аграрної реформи, особливості законодавчого регулювання окремих сфер виробничо-господарської діяльності аграрних суб'єктів та перспективи розвитку аграрного законодавства та ін.

Багато конкретних пропозицій щодо вдосконалення сучасного аграрного законодавства України вже висловлено представниками науки аграрного права України. Крім уже згаданих робіт, особливо слід відзначити в досліджуваному аспекті таких авторів, як: В.З.Янчук, Н.І.Титова, В.І.Семчик, Ц.В.Бичкова,

²¹ Див.: Павлович З.А. Проблеми розвитку законодавства про агропромисловий комплекс України // Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – С.197-224.

²² Див.: Первушин А.Г. Агропромышленное законодательство – правовая основа регулирования АПК // Экономико-правовые проблемы агропромышленного комплекса. (Тезисы научно-практической конференции). – Душанбе. - 1987. - С.22-23.

²³ Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – 245 с.

В.В.Янчук та ін.

Поряд із необхідністю вдосконалення законодавчого регулювання окремих сторін сільськогосподарської виробничої діяльності аграрних суб'єктів, їх правового статусу тощо, особливо важливою на сьогоднішній день видається проблема кодифікації аграрного законодавства.

Слід зазначити, що жоден із науковців не відкидає необхідності прийняття єдиного кодифікованого акта аграрного законодавства як нагальної потреби часу. Разом з тим, в сучасній аграрно-правовій науці існують різні точки зору з приводу форми, змісту, суті та назви такого кодифікованого акта.

Так, в аграрно-правовій науці обґрунтовується точка зору щодо необхідності прийняття Аграрного кодексу України. Зокрема, В.В.Янчуком визначено предмет, об'єкт правового регулювання такого кодифікованого акта і т. і. Автором також запропоновано структуру такого Кодексу, що є дуже позитивним для подальшої правотворчої практики.

Поряд із цим, Н.І.Титовою висунуто ідею кодифікації аграрного законодавства шляхом прийняття Основ аграрного законодавства України. Вченою визначено коло суспільних відносин, які потрібно врегулювати таким кодифікованим актом. Прийняття Основ аграрного законодавства України, на думку автора, мало би дуже важливе значення як для підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин в аграрному секторі економіки, так і для полегшення правозастосовної діяльності в цій сфері.

Автором глибоко обґрунтовано, що кодифікованим актом аграрного законодавства повинні стати саме Основи аграрного законодавства України, оскільки саме така форма кодифікації найбільш повно відображала би суть, зміст та межі правового регулювання зазначеного акта. Прийняття Основ аграрного законодавства (а не Аграрного кодексу) відображало би принципові риси аграрного законодавства України, зокрема, його комплексний, інтегрований та спеціалізований характер.

Оскільки земельні відносини в системі аграрних займають чільне місце, визначальним для удосконалення правового регулювання аграрних відносин є також розвиток земельного законодавства. У зв'язку з цим аграрно-правовою наукою досліджувались також проблеми розробки та прийняття нового кодифікованого акта земельного законодавства України.

Зокрема, питання підготовки проекту основного земельного закону послідовно проаналізовані В.І.Андрейцевим, Н.І.Титовою, П.Ф.Кулиничем. Авторами визначено коло земельних відносин, що підлягають правовій регламентації таким кодифікованим актом, основні напрями їх правового регулювання, висловлено конкретні наукові пропозиції щодо усунення прогалин в сучасному правовому регулюванні земельних відносин і т. і.

Представники науки земельного та аграрного права України взяли активну участь у підготовці нового Земельного кодексу України (П.Ф.Кулинич, І.Будзилович, А.Юрченко, А.Бейкун та інші). Особливо слід відзначити плідну практичну роботу в розробці норм Земельного кодексу П.Ф.Кулинича як члена робочої групи з підготовки проекту кодексу.

Земельний кодекс України, прийнятий Верховною Радою 25 жовтня 2001 року, вирішивши ряд дискусійних теоретичних і практичних проблем правового регулювання земельних відносин, разом з тим зумовить виникнення нових важливих напрямів наукових досліджень, що пов'язано з розширенням сфери його правового регулювання та запровадженням нових земельно-правових інститутів.

На сьогодні вченими-юристами України досліджено поняття та особливості аграрного законодавства України як комплексного системного утворення; з'ясовано істотні риси та закономірності функціонування його внутрішньої структури (як вертикальної, так і горизонтальної); розкрито основні тенденції розвитку аграрного законодавства в умовах здійснення аграрної реформи в Україні тощо.

Одним із основних напрямів розвитку сучасної науки аграрного права України є теоретичне обґрунтування подальшого розвитку і вдосконалення земельного та аграрного законодавства України, розробка наукових засад їх кодифікації, науковий аналіз нового Земельного кодексу України. Особливого значення нині набуває розробка та реалізація практичних рекомендацій щодо вдосконалення аграрного законодавства України як системного утворення та окремих його нормативно-правових актів.

У зв'язку з цим, важливою практичною проблемою видається необхідність врахування наукових концепцій, висновків, положень та рекомендацій, розроблених представниками науки аграрного права України, у правотворчій діяльності держави, зокрема, при розробці й прийнятті нормативно-правових актів з питань регулювання аграрних та земельних відносин в Україні.

3.3. Нові правові інститути аграрного права України; проблеми їх розвитку; роль юридичної науки в їх обґрунтуванні

Сучасний період розвитку аграрного законодавства України, покликано забезпечити реалізацію аграрної реформи, зумовив виникнення нових правових інститутів аграрного права України. Оскільки мова йде про формування якісно нових спільностей правових норм, що регулюють специфічні за своєю суттю та змістом суспільні відносини, важливою є проблема їх наукового дослідження, з'ясування сутності кожного з них, виявлення основних тенденцій та перспектив їх розвитку.

В сучасний період у системі аграрного права України можна виділити такі нові правові інститути: інститут земельної та аграрної реформи; інститут захисту прав селянина; інститут права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення; інститут паювання земель сільськогосподарського призначення; інститут оренди земель сільськогосподарського призначення; інститут сільськогосподарської майнової оренди; інститут сільськогосподарської кооперації; інститут фермерського господарства; інститут правового забезпечення соціального розвитку села; інститут приватизації та паювання майна в агропромисловому комплексі. В подальшому намічаються тенденції до формування й інших правових інститутів: правового становища приватних аграрних підприємств, аграрних акціонерних товариств, особистих селянських господарств громадян, права власності аграрних юридичних осіб тощо.

Одним із нових напрямів наукових розробок, що здійснюються вченими-юристами України, є з'ясування соціальної ролі селянства та проблеми гарантування їх прав. Науковий доробок у цьому плані мають Н.І.Титова, Ц.В.Бичкова, В.І.Андрейцев, В.В.Носік та деякі інші вчені.

Високу загальносоціальну роль селянства в суспільстві обґрунтовано професором Н.І.Титовою. У зв'язку з цим, вченою зроблено висновок щодо необхідності відповідного віддзеркалення такої ролі селянства у державній політиці щодо нього та забезпечення його правового статусу. На основі теоретичного аналізу чинних нормативно-правових актів аграрного законодавства, що приймаються за суб'єктним принципом, послідовно доведено необхідність чіткого законодавчого закріплення спеціалізованих прав членів аграрних структур та їх державних гарантій²⁴. Слід зазначити, що на Заході існує спеціальна наука – “селянствознавство”, що заснована британським ученим Теодором Шанінім і є міждисциплінарною галуззю знань. Хрестоматія з “селянствознавства”, яка вперше була видана англійським видавництвом у 1971 році, зараз уже перекладена російською мовою²⁵. На жаль, в Україні до цього часу така галузь знань не одержала належного визнання та розвитку.

Науково-правові засади інституту приватної власності на землі сільськогосподарського призначення є предметом дослідження багатьох юристів-аграрників. Серед них слід назвати, насамперед, В.І.Андрейцева, Н.І.Титову, Ю.С.Шемшученка, М.В.Шульгу, В.З.Янчука, П.Ф.Кулинич. Важливими також є роботи В.В.Носіка, В.К.Гуревського, О.М.Вовк, А.Берлача, О.А.Вівчаренка та інших учених.

Представниками науки аграрного права України проводиться історико-правовий аналіз існування права приватної власності на землі. З цього приводу важливими є дослідження М.В.Шульги, В.К.Гуревського та інших.

Поняття та зміст права приватної власності на землі з'ясовується у роботах В.І.Андрейцева, В.К.Гуревського, П.Ф.Кулинич, О.М.Вовк та інших вчених.

У системі наукових досліджень інституту приватної власності на землі сільськогосподарського призначення важливим є теоретичний аналіз об'єктів та суб'єктів права приватної власності на землі. Фундаментальне значення з цього приводу має наукове з'ясування поняття земель взагалі та земель сільськогосподарського призначення як особливого об'єкта правової регламентації, що ґрунтовно досліджено у працях Н.І.Титової та В.І.Андрейцева. Поняття земельної ділянки як об'єкта права приватної власності на землі, та її визначення пропонується В.К.Гуревським.

Однією із проблем правової регламентації права приватної власності на землі сьогодні є відсутність у земельному законодавстві України (зокрема, в Земельному кодексі) чіткого визначення поняття земель, земель сільськогосподарського призначення, земельної ділянки тощо. У зв'язку з цим в аграрно-правовій науці висунуто конкретні рекомендації щодо визначення згаданих понять у новому кодифікованому акті земельного законодавства України (Н.І.Титова, В.І.Андрейцев, В.К.Гуревський та ін.).

Наукове обґрунтування юридичного механізму набуття та реалізації права приватної власності на

²⁴ Див.: Титова Н.І. Проблеми гарантування прав селянства України // Права людини і громадянина: проблеми реалізації. – Київ: ІнЮре, 1998. - С.63-64; Ї ж. Селянство: загальносоціальні та правові аспекти // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали II регіональної наукової конференції (лютий, 1996 р.). – Львів. - 1996. - С.14-15; Ї ж. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми законодавчого забезпечення // Право України. – 2000. - №2. - С. 25-27.

²⁵ Див.: Великий незнакомец: Крестьяне и фермеры в современном мире. Хрестоматия. Составитель Теодор Шанин. – М.: Издательская группа «Прогресс» «Прогресс-Академия», 1992. – 432 с.

землі дають у своїх роботах В.І.Андрейцев, П.Ф.Кулинич, М.В.Шульга та інші вчені.

Особливо необхідно відзначити в цьому аспекті науковий доробок В.І.Андрейцева, яким сформульовано основні ознаки приватизації земель, виділено основні етапи процедури приватизації тощо²⁶. В.І.Андрейцевим також послідовно обґрунтовано необхідність врегулювання на законодавчому рівні процедури приватизації земель²⁷. Аналогічні пропозиції висловлені й іншими представниками аграрно-правової науки, зокрема, Ю.С.Шемшученком, П.Ф.Кулиничем, З.А.Павловичем та ін.

Наукою аграрного права України досліджуються також законодавчо закріплені обмеження права приватної власності на землі. Аналізують їх у своїх роботах В.І.Андрейцев, П.Ф.Кулинич, В.К.Гуревський та інші.

Важливим аспектом наукового дослідження представників науки аграрного права України є проблема розмежування сфери дії Цивільного та майбутнього Екологічного Кодексів України щодо правової регламентації інституту приватної власності на землі. Згадана проблема є предметом дослідження В.І.Андрейцева, Н.І.Титової, М.В.Шульги, Ц.В.Бичкової та інших учених. За переконанням Н.І.Титової відносини власності на землі сільськогосподарського призначення в силу особливого характеру та значення таких земель повинні регулюватися Земельним кодексом України та іншим земельним законодавством України²⁸. Аналогічної точки зору притримуються і Ц.В.Бичкова, М.В.Шульга та інші вчені.

Нерозривно пов'язаним з інститутом земельної та аграрної реформ, інститутом права приватної форми власності на землі сільськогосподарського призначення є виникнення нового інституту аграрного права України щодо правового забезпечення паювання земель сільськогосподарського призначення.

Складні питання юридичної природи права на земельну частку (пай) досліджуються В.І.Андрейцевим, Н.І.Титовою, М.В.Шульгою, В.І.Федоровичем, В.В.Носіком, П.Ф.Кулиничем, Т.О.Коваленко та іншими вченими.

Вченими-юристами України з'ясовано поняття паювання земель та юридична природа права на земельну частку (пай). Так, М.В.Шульга розкриває суть права на земельну частку (пай) з точки зору його співвідношення з правом приватної власності на землю. Автор правомірно розглядає право на земельну частку (пай) як правову категорію, що є вторинною щодо права колективної власності на землю²⁹. Обґрунтовану характеристику правової категорії права на земельну частку (пай) як права зобов'язального характеру дає у своїх працях П.Ф.Кулинич. Аналогічно розглядають суб'єктивне право на земельну частку (пай) і В.Носік та Т.Коваленко.

Поняття та суттєві ознаки земельної частки (паю), як не визначеної в натурі земельної ділянки, глибоко з'ясовані В.В.Носіком та Т.Коваленко³⁰. Аграрно-правовою наукою досліджується також коло суб'єктів права на земельну частку (пай) (В.В.Носіком, Т.О.Коваленко). В.В.Носіком та Т.Коваленко вперше глибоко проаналізовано підстави виникнення та припинення права на земельну частку (пай).

Обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань паювання земель висловлені у працях В.І.Андрейцева, Н.І.Титової, М.В.Шульги, П.Ф.Кулинич, А.Бейкуна та інших вчених.

Прийняття нового Земельного кодексу України, яким передбачено приватизацію та паювання земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств (ст.ст.25, 118) зумовлює необхідність подальших досліджень аграрно-правовою наукою теоретичних і практичних проблем паювання земель сільськогосподарського призначення.

Розвиток аграрного законодавства зумовив виділення ще одного нового правового інституту аграрного права – інституту оренди земель сільськогосподарського призначення.

Серед представників науки аграрного права України, що досліджують правові засади оренди земель сільськогосподарського призначення, слід відзначити О.О.Погрібного, М.В.Шульгу, Н.І.Титову, П.Ф.Кулинич, І.Будзиловича, А.Юрченка, В.А.Сонюка, Н.Ільницьку, І.А.Войтюк, А.Берлача та деяких інших.

Аграрно-правовою наукою досліджується історія розвитку земельно-орендних відносин на

²⁶ Див.: Андрейцев В.І. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. – Київ: Істина, 1999. – С. 27-32.

²⁷ Див.: Андрейцев В.І. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. – Київ: Істина, 1999. – С.17-20.

²⁸ Див.: Титова Н.І. Землі сільськогосподарського призначення – особливий об'єкт правової регламентації // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. Вип.34. – Львів, 1999. - С.139.

²⁹ Див.: Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. – С.46, 109.

³⁰ Див.: Носік В., Коваленко Т. Щодо правової природи земельної частки (паю) // Право України. – 2000. - №3. - С.48-53.

українських землях. Так, історико-правовий аналіз оренди земель здійснено А.Берлачем, І.Будзиловичем та А.Юрченком.

Представники науки аграрного права України з'ясовують поняття та специфічні ознаки оренди земель. Важливими у цьому сенсі є роботи О.О.Погрібного, М.В.Шульги, Н.В.Ільницької. Так, глибоко розглядає О.О.Погрібний оренду земель як особливий різновид землевикористання³¹.

Особливе значення в системі аграрно-правових досліджень займає проблема з'ясування поняття, змісту та юридичної природи договору оренди земель, що з'ясовується в роботах В.І.Андрейцева, М.В.Шульги, Н.В.Ільницької та ін. Зокрема, М.В.Шульгою обгрунтовано, що "відносини у сфері орендного землекористування є предметом насамперед земельного законодавства, а цивільно-правові норми можуть застосовуватися до земельних відносин лише в тих випадках, коли ці відносини не врегульовані земельним законодавством"³². Аналогічної позиції дотримується і Н.В.Ільницька³³.

Недостатньо активно аграрно-правовою наукою обгрунтовувалася потреба врегулювання всього комплексу земельних орендних відносин новим Земельним кодексом України, а не окремим Законом, як це має місце зараз. На жаль, новий Земельний кодекс України фактично обмежується наявністю бланкетної норми щодо регулювання земельно-орендних відносин (ч.6 ст.93).

Важливе значення в сучасних економічних відносинах на селі має проблема оренди не лише земель, а й майна, яка неповною мірою досліджена наукою аграрного права України.

На жаль, необхідно відзначити, що правовий інститут сільськогосподарської майнової оренди досліджується аграрно-правовою наукою недостатньо. З монографічних досліджень тут, насамперед, необхідно відмітити роботу О.О.Погрібного "Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання"³⁴, де вченим досліджено поняття, суть, зміст та види оренди, юридичну природу, порядок укладення, виконання і припинення договору оренди та ін. Наукове дослідження орендно-майнових відносин за участю фермерських господарств здійснюється професором Н.І.Титовою. Вклад у наукове забезпечення розвитку правового інституту сільськогосподарської майнової оренди вніс також В.А.Сонюк.

В сучасних умовах низького рівня матеріально-технічного забезпечення аграрних товаровиробників значно підвищується роль орендно-майнових відносин у сільському господарстві. У зв'язку з цим важливими завданнями аграрно-правової науки в сучасний період є дослідження інституту сільськогосподарської оренди майна в аграрному секторі економіки, з'ясування і теоретичне обгрунтування особливостей орендно-майнових відносин, зумовлених специфікою аграрного виробництва, та підготовка наукових рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання таких відносин. Особливо необхідно відзначити потребу в прийнятті спеціалізованого нормативно-правового акта аграрного законодавства (у формі закону) з питань регулювання оренди майна в сільському господарстві³⁵, активну роль у розробці якого повинна відіграти наука аграрного права України.

Як відомо, в сільському господарстві на українських землях історично були поширені кооперативні сільськогосподарські структури. Тому особливої уваги заслуговує розвиток сільськогосподарського кооперативного законодавства. На Україні основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність сільськогосподарських кооперативів, є Закон України від 17 липня 1997 р. "Про сільськогосподарську кооперацію".

Науково-правові засади інституту сільськогосподарської кооперації розроблялися й розробляються багатьма вченими-юристами України. Серед них слід відзначити В.І.Семчика, Н.І.Титову, В.І.Федоровича, О.М.Соніна, Я.З.Гаєцьку та інших.

Особливо необхідно відзначити монографічну роботу В.І.Семчика "Кооперація и право" (1991)³⁶, де вченим на основі законодавства про кооперацію вперше глибоко з'ясовано правові основи розвитку кооперації на Україні; досліджено порядок створення та припинення діяльності кооперативів, правове становище різних видів кооперативів, в тому числі і сільськогосподарських; правове регулювання

³¹ Див.: Погрібний О.О. Селянські господарства і оренда (організаційно-правові питання). – Київ: Урожай, 1992. – 192 с.

³² Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. – С.132-133.

³³ Див.: Ільницька Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – Київ, 2001. – С.12.

³⁴ Погрібний О.О. Селянські господарства і оренда (організаційно-правові питання). – Київ: Урожай, 1992. – 192 с.

³⁵ Див.: Сонюк В.А. Оренда як форма господарювання в сільському господарстві і спосіб роздержавлення в агропромисловому комплексі – складова частина аграрної реформи в Україні // Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми. Матеріали "круглого стола". Одеса, вересень, 1993. Тези доповідей і виступів. - Одеса, 1993. - С.21.

³⁶ Див.: Семчик В.І. Кооперація и право. – Киев: Наукова думка, 1991. – 148 с.

майнових відносин тощо. За редакцією В.І.Семчика на Україні також видано перший підручник з кооперативного права (1998 рік)³⁷, де досліджено, поряд з іншими питаннями, і правове становище кооперативів, що функціонують в аграрному секторі економіки.

Н.І.Титовою ще з 1991 року обґрунтовується необхідність прийняття Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”³⁸. Автором також внесено наукові пропозиції щодо виділення поряд із виробничими та споживчими кооперативами третього типу кооперативів – у сфері послуг.

У червні 2001 року в Києві відбулася міжнародна науково-практична конференція на тему “Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття”, де українська аграрно-правова наука була представлена доповідями провідних учених: В.І.Семчика, А.П.Гетьмана, М.В.Шульги, А.М.Статівки, Н.І.Титової, Т.П.Проценко, В.І.Федоровича, М.А.Мацька та інших.

Предметом дослідження представників науки аграрного права України сьогодні є різноманітні проблеми правового забезпечення функціонування й розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Важливим аспектом аграрно-правових досліджень, зокрема, є з’ясування історії розвитку сільськогосподарської кооперації в сільському господарстві. Періодизація розвитку сільськогосподарської кооперації на українських землях та її законодавчого регулювання здійснена В.І.Семчиком, В.І.Федоровичем.

Одним із напрямів досліджень представників аграрно-правової науки є дослідження юридичної природи, суті та ознак сільськогосподарської кооперації та сільськогосподарського кооперативу (В.І.Семчик, В.І.Федорович, Я.З.Гаєцька-Колотило). Розмежуванню сільськогосподарського кооперативу з іншими формами ведення сільськогосподарського виробництва (зокрема, із фермерським господарством) присвячені праці Н.І.Титової.

Актуальними в сучасний період є проблеми розвитку та законодавчого регулювання фермерської кооперації, що глибоко досліджуються Н.І.Титовою.

Майнові відносини у сільськогосподарських кооперативах, зокрема, особливості реалізації права кооперативної форми, правове регулювання в галузі планування, фінансування, матеріально-технічного забезпечення й оподаткування досліджені О.М.Соніним.

Земельні відносини як пріоритетні в системі інших видів суспільних відносин, що складаються в сільськогосподарських кооперативах, розглядає В.І.Федорович. На жаль, вони недостатньо врегульовані чинним законодавством України. І якщо в Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” зазначено, що земельні відносини в сільськогосподарських кооперативах регулюються Земельним кодексом України (ст.22), то в Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 року вони чомусь також залишилися поза увагою законодавця.

Я.З.Гаєцькою глибоко аналізуються організаційно-правові форми кооперації в сільському господарстві.

Дуже актуальними в сучасний період є наукові проблеми правового регулювання членських відносин у сільськогосподарських кооперативах. Оскільки членство в кооперативі є підставою виникнення всіх інших внутрікооперативних відносин, справедливо розглядає В.І.Федорович інститут членства як провідний і базовий³⁹. Тому слід погодитись з Н.І.Титовою щодо необхідності детальної регламентації у Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію” правового статусу та, зокрема, специфічних земельних, трудових, майнових і інших прав членів сільськогосподарських кооперативів⁴⁰. Слід зазначити, що в аграрно-правовій науці висловлено слушну пропозицію щодо необхідності законодавчого розмежування норм про членство в сільськогосподарських кооперативах юридичних та фізичних осіб⁴¹.

Дослідження порядку створення, реорганізації та припинення діяльності сільськогосподарських кооперативів здійснюється О.Соніним. Способи виникнення, підстави і процедура ліквідації

³⁷ Див.: Кооперативне право: Підручник для кооперативних, сільськогосподарських, економічних, юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / Семчик В.І., Бабенко С.Г., Волик М.П., Галей С.Д., Зінвчук В.В. та ін. / За редакцією члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Ін Юре, 1998. – 336 с.

³⁸ Див.: Титова Н.І. Сільськогосподарські кооперативи: їх правове забезпечення // Радянське право. – 1991. - №6. – С.20-22.

³⁹ Див.: Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський державний університет ім.Івана Франка. - Львів, 1998. – С.12.

⁴⁰ Див.: Титова Н.І. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми законодавчого забезпечення // Право України. – 2000. - №2. - С. 25-27.

⁴¹ Див.: Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський державний університет ім.Івана Франка. - Львів, 1998. – С.6.

сільськогосподарських кооперативів проаналізовані і в працях В.І.Федоровича.

Вчені-юристи України вносять конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні. Так, доцільною видається пропозиція О.Соніна щодо необхідності розробки Примірного статуту сільськогосподарського кооперативу⁴². Розвиваючи згадану наукову пропозицію та виходячи з сучасних потреб правового регулювання різноманітних видів сільськогосподарських кооперативів, В.І.Федорович обґрунтовано пропонує прийняти Примірні статuti окремих видів сільськогосподарських кооперативів⁴³.

В юридичній науці висловлено також думку щодо необхідності прийняття спеціального Закону України “Про виробничу кооперацію”⁴⁴. Між тим, видається доцільнішою розробка та прийняття загального кодифікованого акта “Про кооперацію”, який би закріпив кооперативні принципи, врегулював організаційно-правові форми кооперації, правове становище кооперативів різних типів та видів, визначив їх поняття та юридичні ознаки, порядок створення й припинення діяльності, основні засади господарської та іншої діяльності тощо. В такому нормативному акті необхідно було б також законодавчо закріпити пріоритетне значення сільськогосподарських кооперативів у системі кооперації.

20 грудня 1991 року було прийнято Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” (зараз він діє в редакції Закону України від 22 червня 1993 р.), яким закріплено правові основи організації та діяльності нових аграрних суб’єктів – селянських (фермерських) господарств та покладено початок розвитку нового правового інституту аграрного права. Серед представників науки аграрного права України, що глибоко й послідовно досліджують науково-правові проблеми фермерського господарства, необхідно відзначити О.О.Погрібного, Н.І.Титова та Т.П.Проценко.

Вперше на монографічному рівні правовий статус фермерських господарств був досліджений О.О.Погрібним у 1992 році в праці “Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання”⁴⁵ та монографії “Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка”⁴⁶. Тут ученим з’ясовано правові питання створення фермерських господарств, об’єкти їх права власності, землеволодіння й землекористування, а також питання матеріально-технічного постачання, фінансування, кредитування, обліку та ін. Н.І.Титова є автором двох монографій з питань правового становища фермерських господарств⁴⁷ та багатьох наукових статей, в яких досліджено поняття та юридичні ознаки фермерських господарств, правові проблеми землевикористання та права власності цих господарств, основні засади їх створення, функціонування, припинення діяльності тощо.

Проблеми правового регулювання майнових відносин у фермерських господарствах та конституційні засади їх створення й функціонування глибоко проаналізовані у монографіях Т.П.Проценко⁴⁸.

Науково-правові засади інституту фермерського господарства на Україні розробляються також В.І.Семчиком, Ц.В.Бичковою та іншими вченими. Певний внесок у дослідження згаданих проблем зробили також Л.В.Логущ, А.Берлач, М.Я.Ващишин та інші.

Важливим аспектом наукової діяльності вчених-юристів України є з’ясування сутності, поняття та суттєвих ознак фермерського господарства як специфічного суб’єкта аграрних відносин (Н.І.Титова, О.О.Погрібний та інші).

В сучасний період існує необхідність чіткого законодавчого закріплення поняття та юридичних ознак фермерського господарства, інших, пов’язаних із ним понять (“фермер”, “сільське господарство” та ін.), на що обґрунтовано вказують у своїх працях Н.І.Титова, Л.В.Логущ та інші вчені. Причому, у

⁴² Див.: Сонин О.М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Украинская юридическая академия. - Харьков, 1992. - С.17.

⁴³ Див.: Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореферат диссертации на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський державний університет ім.Івана Франка. - Львів, 1998. - С.5.

⁴⁴ Див.: Загнітко О., Хаулін В. Законодавче забезпечення розвитку кооперації в Україні // Право України. - 2000. - №11. - С.69.

⁴⁵ Див.: Погрібний О.О. Селянські господарства і оренда (організаційно-правові питання). - Київ: Урожай, 1992. - 192 с.

⁴⁶ Див.: Погрібной А.А. Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка. - М., 1992.

⁴⁷ Див.: Титова Н.І. Фермер і закон. - Львів, 1996. - 126 с.; Ї ж. Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді. - Львів, 1998. - 184 с.

⁴⁸ Див.: Проценко Т.П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України: Автореферат диссертации на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. - Київ, 1996. - 20 с.; Ї ж. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України. - Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2000. - 80 с.; Ї ж. Проблеми права власності селянських (фермерських) господарств та особистих підсобних господарств громадян і порядок їхнього вирішення // Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві. Монографія / Семчик В.І., Проценко Т.П., Кулинич П.Ф., Поліводський О.А., Сонюк В.А. та ін. / Під ред. В.І.Семчика. - Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. - 2001. - С.42-58; Ї ж. Конституційні засади розвитку селянських (фермерських) господарств. - Київ, 1998. - 32 с.

зв'язку із прийняттям нового Земельного кодексу України потребує внесення змін Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” та інші нормативно-правові акти фермерського законодавства, зокрема, з огляду на принципову зміну назви самого суб'єкта аграрних відносин (“фермерське господарство”).

Сприяння вдосконаленню правового інституту фермерства має на меті також дослідження земельних відносин у фермерському господарстві, що здійснюється вченими України. Особливо глибоко наукові проблеми правового регулювання земельних відносин у фермерських господарствах з'ясовані Н.І.Титовою, М.Я.Вашишин.

Правовий режим майна фермерських господарств досліджують Н.І.Титова, В.І.Семчик, О.О.Погрібний, Т.П.Проценко та інші вчені. Авторами внесено важливі наукові пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання майнових відносин у таких господарствах.

Крім зазначених основних аспектів широкої проблеми правового забезпечення інституту фермерського господарства, вченими-юристами України аналізуються також і інші проблеми правового забезпечення розвитку фермерства на Україні: конституційні засади фермерства на Україні (Т.П.Проценко); питання фермерської кооперації (Н.І.Титова); орендні відносини у фермерських господарствах (Н.І.Титова, О.О.Погрібний); специфічні трудові відносини та необхідність їх детальнішої правової регламентації (Н.І.Титова); вдосконалення членських відносин (М.С.Долинська, А.Берлач); припинення фермерських господарств (Н.І.Титова, М.С.Долинська); необхідність державної підтримки фермерства на Україні (Н.І.Титова, Т.П.Проценко, Л.В.Логуш); правове регулювання фермерства у США та його значення для України (Н.І.Титова, Л.В.Логуш) та ін.

Подальше вдосконалення законодавства щодо фермерства пов'язане з проблемою розмежування регламентації правового становища фермерських господарств поміж новими Земельним та Цивільним кодексами України.

У системі сучасного аграрного права України у зв'язку з проведенням аграрної реформи, що має на меті реформування не лише економічних (виробничих) відносин в аграрному секторі економіки, але і здійснення соціальних перетворень на селі, відбувається процес становлення ще одного нового правового інституту - інституту правового забезпечення соціального розвитку села.

На даний час проблеми правового забезпечення соціального розвитку села послідовно досліджуються Н.І.Титовою, Ц.В.Бичковою, В.І.Андрейцевим, В.В.Носіком та деякими іншими вченими.

Зокрема, наукою аграрного права України (Н.І.Титова, Ц.В.Бичкова та ін.) доведено необхідність конституційного закріплення таких основоположних для сільського господарства принципів, як принцип державної підтримки сільського господарства, державне забезпечення соціально-економічних умов життя і праці селянина та інших.

Правове регулювання нових за своїм змістом суспільних відносин соціальної сфери села досліджує нині В.В.Носік. Ним з'ясовано основні напрями правового забезпечення наукових досліджень та підготовки кадрів для села, правове регулювання житлового та шляхового будівництва у сільській місцевості, правове забезпечення культурно-побутового та спортивно-оздоровчого обслуговування жителів села⁴⁹.

18 січня 2001 р. було прийнято надзвичайно важливий Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років”, який заклав конкретні економічно-фінансові важелі розвитку сільського господарства України (в сфері ціноутворення, податкової та бюджетної політики, особливостей кредитного забезпечення, страхування ризиків сільськогосподарського виробництва тощо). Звичайно, виконання норм цього Закону створює базу і для покращення соціального розвитку села, проте, прямих норм щодо цього в Законі немає.

Особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі вперше були визначені Декретом Кабінету Міністрів України від 17 травня 1993 р. “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі”. Зараз ці питання регулює однойменний Закон України “Про особливості приватизації державного майна в агропромисловому комплексі” від 10 липня 1996 р.

Правові питання приватизації майна в агропромисловому комплексі глибоко досліджені В.І.Семчиком. Крім того, Н.І.Титовою, на основі аналізу чинного законодавства, з'ясовано суть та порядок реалізації права фермерських господарств на приватизацію державного майна.

Як відзначає В.І.Семчик, особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі

⁴⁹ Див.: Носік В.В. Правове забезпечення соціального розвитку села // Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василіук С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – С. 442 – 461.

стосуються об'єктів, суб'єктів, способів і механізму проведення приватизації⁵⁰. Вченим виділено також негативні фактори, що супроводжували практичний процес приватизації майна в агропромисловому комплексі та сформульовано практичні пропозиції щодо вдосконалення законодавства про приватизацію майна в АПК⁵¹.

На підставі викладеного, можна зробити висновок, що в сучасний період у результаті виникнення нових правових інститутів аграрного права України значно розширився предмет аграрно-правових наукових досліджень. На сьогодні в Україні сформувався ряд наукових шкіл, зокрема, стосовно наукових засад проведення земельної та аграрної реформ, приватизації земель, соціально-правової ролі селянства, розвитку сільськогосподарської кооперації, правового становища фермерських господарств, екологізації земельного та аграрного законодавства, їх кодифікації тощо

Разом з тим, як ми бачили, нині існує ще багато невирішених наукових проблем у цій площині, що у свою чергу негативно відображається на ефективності правового регулювання суспільних відносин в аграрному секторі економіки. У зв'язку з цим наука аграрного права України покликана сприяти послідовному процесу формування та розвитку нових аграрно-правових інститутів, як цілісних, взаємоузгоджених та досконалих підсистем аграрного права України.

Проблеми розвитку нових аграрно-правових інститутів, їх законодавчого забезпечення визначають пріоритетні напрями наукових теоретичних розробок щодо їхнього наукового обґрунтування, прогнозування майбутнього виникнення та розвитку.

§ 4. Представники науки аграрного права України; їх науковий доробок

Кожна наука, як зазначалося, повинна розглядатися як певний процес дослідницької діяльності по відкриттю та виробленню теоретично систематизованих знань про дійсність. У зв'язку з цим наука аграрного права України, як комплексна та спеціалізована юридична наука, є також процесом творчої дослідницької діяльності вчених-юристів України. Саме завдяки їх самовідданій та наполегливій науковій праці формується теоретичний рівень аграрно-правової науки – висуваються наукові гіпотези, формулюються поняття, категорії, створюються теорії та концепції розвитку аграрно-правових відносин, явищ та цілих правових інститутів чи їх систем, а також формуються практичні рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання аграрних відносин, які, у свою чергу, генерують подальший розвиток вітчизняної аграрно-правової науки.

На Україні зараз успішно працює ряд докторів юридичних наук, професорів, які ведуть плідну наукову діяльність у сфері аграрно-правової науки.

Академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Василь Зіновійович Янчук**, заслужений патріарх української аграрно-правової науки, має понад 150 публікацій, брав участь у написанні 6 підручників з основ права, 2 підручників з радянського права. Під науковим керівництвом та у співавторстві В.З.Янчуком видано юридичні довідники для працівників сільського господарства у 1968, 1972, 1982, 1986 роках, а також “Науково-практичний коментар Примірного Статуту колгоспу” в 1988 році. У 1963, 1968, 1978 за ініціативою вченого та у співавторстві з ним видано “Збірники колгоспного законодавства”, а в 1972 і 1979 роках – “Збірники земельного законодавства”⁵². Важливе значення для становлення та розвитку аграрно-правової науки мали також підручники з земельного та колгоспного права, видані за редакцією автора⁵³.

У дисертаційній формі В.З.Янчуком глибоко досліджено проблеми матеріальної відповідальності сторін за договором МТС з колгоспом (1954 рік)⁵⁴ та теоретичні проблеми кодифікації законодавства про колгоспи (1969 рік)⁵⁵. Особливо необхідно відзначити вагомий внесок ученого в дослідження

⁵⁰ Див.: Семчик В.І. Особливості приватизації державного майна в агропромисловому комплексі // Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – С.161.

⁵¹ Див.: Семчик В.І. Особливості приватизації державного майна в АПК // Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – С.48-65.

⁵² Див.: Вчені-юристи України: Довідник. - Київ, 1998. – С.77.

⁵³ Див.: Советское колхозное право / Янчук В.З., Козырь М.И., Беляева З.С., Кикоть В.А. / Под ред. доктора юрид. наук, проф. М.И.Козыря, В.З.Янчука. - М.: Юридическая литература, 1978. – 478 с.; Земельное право: Підручник для юридичних інститутів і юридичних факультетів державних університетів / Зав ред. проф. М.Д.Казанцева / Укр. видання за ред. канд. юрид. наук В.З.Янчука. - Київ, 1960. – 302 с.

⁵⁴ Див.: Янчук В.З. Матеріальна відповідальність сторін за договором МТС з колгоспом: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Київ, 1954.

⁵⁵ Див.: Янчук В.З. Теоретические проблемы кодификации законодательства о колхозах: Автореферат диссертации на соискание ученой

загальнотеоретичних проблем колгоспного права, здійснених у монографічній та дисертаційній формах⁵⁶.

Поряд із згаданими науковими працями, В.З.Янчуком ґрунтовно досліджено правові питання відповідальності колгоспників за порушення трудової дисципліни, проблеми колгоспної власності та її правової охорони, правове становище спеціалістів колгоспів, соціальне страхування колгоспників та ін.

Тепер ученим активно аналізуються теоретичні проблеми аграрного права в умовах здійснення аграрної та земельної реформ, проблеми правового забезпечення нових аграрно-правових інститутів та ін.

Слід особливо підкреслити вагомий внесок професора В.З.Янчука у підготовку першого в Україні підручника "Аграрне право України", який має вже два видання.⁵⁷ У 2001 році за редакцією Ф.З.Янчука вийшов Практикум з аграрного права України, в якому розглядаються особливості земельних відносин, зокрема, земель сільськогосподарського призначення.⁵⁸ Вчений також є співавтором науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України⁵⁹.

Крім того, професор В.З.Янчук був ініціатором створення ряду наукових юридичних центрів та навчальних закладів, зокрема в Національному аграрному університеті.

Засновник науки та навчальної дисципліни з правової охорони природи в Україні, доктор юридичних наук, професор **Василь Лук'янович Мунтян** у 1960 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему "Адміністративно-правова охорона колгоспної власності"⁶⁰, де вперше в науці колгоспного права здійснив комплексне дослідження проблем адміністративно-правової охорони власності колгоспів. У монографічній формі вченим глибоко з'ясовано правові питання діяльності міжколгоспних об'єднань⁶¹. Важливе значення для розвитку науки аграрного права має наукове монографічне дослідження вченого "Правова охорона ґрунтів УРСР" (1965 рік)⁶² та колективна монографія (у співавторстві з Ц.В.Бичковою) "Правове регулювання водних відносин в УРСР" (1966 рік).⁶³ В.Л.Мунтяном також досліджено проблеми права колгоспної власності, правові форми відповідальності службових осіб колгоспів та ін.

У 1975 році вчений захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему "Правовые проблемы рационального природопользования"⁶⁴. На дисертаційному рівні (а також у монографічній формі – 1973 рік⁶⁵) автором здійснено спеціальне комплексне дослідження правових та організаційних питань природокористування.

В.Л.Мунтян є автором понад 120 наукових праць, з яких 10 монографій і навчальних посібників. Ним глибоко досліджено правові проблеми раціонального природокористування та правової охорони природи, питання юридичної відповідальності у галузі охорони навколишнього середовища та ін. Автор приділяє також значну увагу питанням правового регулювання суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва. Так, професором розроблено окремі правові інститути колгоспного та земельного права. Вчений, зокрема, є автором 3 монографій та 9 статей з проблем колгоспного та земельного права, співавтором науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України⁶⁶.

степени доктора юридических наук: 714 / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. - М., 1969. - 38 с.

⁵⁶ Див.: Янчук В.З. Теоретические проблемы кодификации законодательства о колхозах: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 714 / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. - М., 1969. - 38 с.; Його ж. Проблемы теории колхозного права. - М.: Юридическая литература, 1969. - 199 с.

⁵⁷ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. - Київ: Юрінком, 1996. - 560 с. ; Аграрне право України: Підручник. - 2-е видання перероблене і доповнене / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Василюк С.Ф., Ключінін Б.Д., Носік В.В. та ін. / За ред. академіка АПН України, проф. В.З.Янчука. - Київ: Юрінком Інтер, 2000. - 720 с.

⁵⁸ Див.: Аграрне право України: Практикум / В.З.Янчук, А.М.Статівка, Н.І.Титова, В.В.Янчук, А.О.Крикунов та ін./ За ред. проф. В.З.Янчука. - Київ: Юрінком Інтер, 2001. - 256 с.

⁵⁹ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. - Київ: Видавничий дім "Інюре", 2003.

⁶⁰ Див.: Мунтян В.Л. Адміністративно-правова охорона колгоспної власності: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: - Харків, 1961.

⁶¹ Див.: Бичкова Ц.В., Мунтян В.Л. Правові питання діяльності міжколгоспних об'єднань. - Київ: Наукова думка, 1961. - 96 с.

⁶² Див.: Мунтян В.Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. - Київ: Наукова думка, 1965. - 100с.

⁶³ Див.: Бичкова Ц.В., Мунтян В.Л. Правове регулювання водних відносин в УРСР. - Київ: Наукова думка, 1966. - 132 с.

⁶⁴ Див.: Мунтян В.Л. Правовые проблемы рационального природопользования: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.06 / Харьковский юридический институт. - Харьков, 1975. - 49 с.

⁶⁵ Див.: Мунтян В.Л. Правовые проблемы рационального природопользования. - Киев: Издательство Киевского государственного университета, 1973. - 181 с.

⁶⁶ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. - Київ: Видавничий дім "Інюре", 2003.

Надзвичайно важливим для розвитку науки аграрного права України є науковий доробок академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України, доктора юридичних наук, професора **Віталія Івановича Семчика**. Вчений є автором понад 300 наукових праць, з яких 5 індивідуальних монографій, розділи до 21 колективних монографій, до 4 підручників і навчальних посібників, до 15 довідників, колективних науково-практичних коментарів.

Важливий науковий внесок у свій час був зроблений В.І.Семчиком у розвиток науки колгоспного права. Зокрема, ним глибоко розроблено теоретичні засади правового становища спеціалістів колгоспу⁶⁷, майнових відносин у колгоспах⁶⁸ та ін.

На даний час автором послідовно досліджуються проблеми правового регулювання майнових відносин у сільському господарстві, виробничо-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств та виробничих об'єднань, організаційно-правові форми спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва, основні аспекти розвитку законодавства про господарську діяльність і власність в АПК України та ін. Так, у монографії «Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве» (1984 рік)⁶⁹ В.І.Семчиком усебічно досліджено майнові правовідносини, базуючись на правомочностях власника щодо володіння, користування і розпорядження майном, з позиції управління майном. Наукові висновки вченого згодом були втілені у докторській дисертації на тему «Проблемы организационно-правового обеспечения рационального использования имущества сельскохозяйственных предприятий в условиях АПК» (1985 рік)⁷⁰.

Особливо необхідно відзначити наукові дослідження автора з питань сільськогосподарської кооперації. В.І.Семчик є автором крупного монографічного дослідження «Кооперация и право» (1991 рік)⁷¹, де ним глибоко проаналізовано правові основи розвитку кооперації на Україні. Особливо важливе значення вказане монографічне дослідження мало для становлення та розвитку окремого напрямку дослідження в системі української аграрно-правової науки – аналізу нового правового інституту аграрного права України - інституту сільськогосподарської кооперації.

Важливою для розвитку науки аграрного права України є наукова діяльність професора В.І.Семчика по підготовці підручників з аграрного та кооперативного права.⁷² Крім того, під редакцією вченого у 1998 році видано колективну монографічну роботу «Аграрное законодательство Украины: проблемы эффективности»⁷³, де В.І.Семчиком всебічно проаналізовано проблемні аспекти процесу розвитку законодавства про господарську діяльність в АПК України.

У 2001 році за редакцією В.І.Семчика та П.Ф.Кулиничу було видано перший в Україні академічний курс земельного права України⁷⁴, а в 2003 році – а редакцією вченого видано науково-практичний коментар до Земельного кодексу України⁷⁵.

Істотним внеском у розвиток аграрно-правової науки та юридичної науки в цілому є науковий доробок академіка НАН України, доктора юридичних наук, професора **Юрія Сергійовича Шемшученка**, який, аналізуючи проблеми охорони навколишнього природного середовища, досліджує їх також стосовно сільського господарства. Важливе значення має розробка автором теоретичних засад розвитку сучасного законодавства України.

На дисертаційному рівні вченим досліджено організаційно-правові проблеми державного

⁶⁷ Див.: Семчик В.И., Янчук В.З. Правовое положение специалистов колхозов. – М.: Юридическая литература, 1979. – 153 с.; Його ж. Правовое положение специалистов колхозов: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Киевский государственный университет им. Т.Г.Шевченко. - Киев, 1975. – 29с.

⁶⁸ Див.: Семчик В.И. Правовая охрана колхозной собственности. – Киев: Вища школа, 1978. – 60с.

⁶⁹ Див.: Семчик В.И. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве. - Киев: Наукова думка, 1984. – 232 с.

⁷⁰ Див.: Семчик В.И. Проблемы организационно-правового обеспечения рационального использования имущества сельскохозяйственных предприятий в условиях АПК: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.02 / АН УССР; Институт государства и права. - Киев, 1985. – 38 с.

⁷¹ Див.: Семчик В.И. Кооперация и право. – Киев: Наукова думка, 1991. – 148 с.

⁷² Див.: Аграрное право Украины: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.; Кооперативне право: Підручник для кооперативних, сільськогосподарських, економічних, юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / Семчик В.І., Бабенко С.Г., Волик М.П., Галей С.Д., Зіновчук В.В. та ін. / За редакцією члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Ін Юре, 1998. – 336 с.

⁷³ Див.: Аграрное законодательство Украины: проблемы эффективности / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – 245 с.

⁷⁴ Див.: Земельное право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулиничу. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 424 с.

⁷⁵ Див.: Земельный кодекс Украины. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2003.

управління охороною навколишнього природного середовища (1979 рік)⁷⁶.

Загалом, Ю.С.Шемшученко є автором понад 650 наукових праць, у тому числі 14 індивідуальних і колективних монографій. У своїх роботах учений досліджує правові проблеми охорони довкілля, а також правове регулювання суспільних відносин в АПК.

Особливо важливою для розвитку науки аграрного права України є робота Ю.С.Шемшученка по підготовці колективних монографій з аграрно-правових питань: “Правовые вопросы деятельности производственных агропромышленных объединений” (1983 рік)⁷⁷, “Производственно-хозяйственные связи в агропромышленном комплексе (организационно-правовые вопросы)” (1988 рік)⁷⁸, «Агропромисловий комплекс: правові питання» (1992 рік)⁷⁹ та ін.

Сьогодні вчений бере активну участь у дослідженні правових засад та науковому обґрунтуванні таких нових правових інститутів аграрного права України, як інститут аграрної та земельної реформ, приватної власності на землі та сільськогосподарського призначення та ін.

Ю.С.Шемшученко є співавтором підручника з земельного права (2001 рік)⁸⁰ та науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України (2003 рік)⁸¹.

Слід зазначити, що автором зроблено значний внесок у дослідження юридичної науки в Україні, її історії та перспектив розвитку.

Академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України **Володимир Іванович Андрейцев** є автором понад 230 наукових і навчально-методичних праць, зокрема 7 монографій, 4 підручників та 3 навчальних посібників, 3 збірок актів екологічного законодавства України, низки розділів у складі авторських колективів інших наукових видань та коментарів до законодавства. Слід також зазначити, що за участю вченого в Україні розроблено більше 50 законопроектів.

Основним предметом дослідження В.І.Андрейцева є екологічне право, право екологічної безпеки. Одночасно автором завжди велика увага приділялася правовим проблемам аграрного сектора економіки, зокрема проблемам раціонального природокористування в АПК, охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві тощо. У монографії “Правовое обеспечение рационального природопользования предприятий и объединений АПК” вченим з’ясовано особливості державно-правового механізму забезпечення раціонального природокористування аграрних суб’єктів, заходи юридичної відповідальності за порушення правил і норм використання земельних, водних, лісових та інших природних ресурсів тощо⁸².

В сучасний період одним із основних напрямів наукової діяльності В.І.Андрейцева є дослідження проблем правового забезпечення земельної реформи, приватизації земель, удосконалення земельного законодавства та ін.

Вчений є співавтором першого на Україні підручника з аграрного права⁸³. У співавторстві з В.І.Андрейцевим у 2001 році видано академічний курс земельного права України⁸⁴, а в 2003 – науково

⁷⁶ Див.: Шемшученко Ю.С. Государственное управление охраной окружающей среды в СССР (Проблемы теории и практики): Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.02 / АН УССР; Институт государства и права. – Киев, 1978. – 52 с.

⁷⁷ Див.: Правовые вопросы деятельности производственных агропромышленных объединений / Павлович З.А., Семчик В.И., Цемко В.П., Васильев А.С., Нагребельный В.П. и др. / Отв. ред. Ю.С.Шемшученко. – Киев: Наукова думка, 1983. – 330 с.

⁷⁸ Див.: Производственно-хозяйственные связи в агропромышленном комплексе (организационно-правовые вопросы) / Павлович З.А., Семчик В.И., Козырь М.И., Беяева З.С., Васильев А.С. и др. / Отв. ред. Ю.С.Шемшученко. – Киев: Наукова думка, 1988. – 288с.

⁷⁹ Див.: Агропромисловий комплекс: правові питання / Семчик В.І., Кулинич П.Ф., Погрібний О.О., Олійник В.О. / За ред. члена-кор. АН УРСР Ю.С.Шемшученка. – Київ: Урожай, 1992. – 192 с.

⁸⁰ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулинич. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 424 с.

⁸¹ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2003.

⁸² Див.: Андрейцев В.И. Правовое обеспечение рационального природопользования предприятий и объединений АПК. - Киев: Урожай, 1989.- 197 с.

⁸³ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – С.168-188.

⁸⁴ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулинич. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 424 с.

практичний коментар до Земельного кодексу України⁸⁵.

Особливо необхідно відзначити одну з останніх праць В.І.Андрейцева – навчально-практичний посібник “Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні”⁸⁶, де зібрані різночасові наукові праці автора щодо різних аспектів реформування земельних правовідносин в Україні.

Істотне значення для подальшого розвитку науки аграрного права України та вдосконалення земельного й аграрного законодавства мають наукові дослідження В.І.Андрейцева правових проблем приватизації земель в Україні, права власності на землю та інші природні ресурси. Автором уперше в аграрно-правовій науці глибоко досліджено особливості реформування земельних правовідносин з точки зору додержання екологічних вимог, зокрема, норм і нормативів екологічної безпеки.

Праці В.І.Андрейцева присвячені також проблемам реформування юридичної науки та освіти в Україні. Як зазначається в літературі, “вчений вніс істотний особистий внесок у розвиток правової науки та її організацію”⁸⁷.

Визначний внесок у становлення та розвиток теорії аграрного права України зроблено доктором юридичних наук, професором **Ніною Іванівною Титовою**, яка є автором понад 200 наукових праць, з яких 6 індивідуальних монографій, 2 розділи в колективній монографії, 2 розділи в підручнику, рецензування 3 підручників (із сільськогосподарського права, аграрного права України).

Слід зазначити, що наукові дослідження Н.І.Титової мали істотне значення для становлення та розвитку науки правової охорони природи України (згодом – науки екологічного права). Зокрема, вчена є автором першого в Україні навчального посібника “Правова охорона природи Української РСР” (1965 рік)⁸⁸. У 1973 році Н.І.Титовою підготовлено монографію “Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи”⁸⁹, якою, як справедливо зазначив В.Л.Мунтян, покладено початок подальшим дослідженням питань екологічної відповідальності у правовій науці та започатковано “Львівську наукову школу” у цій галузі⁹⁰.

Починаючи з 70-х років і донині вченою у монографічній та інших наукових формах послідовно досліджуються теоретичні проблеми аграрного права. Зокрема, Н.І.Титовою глибоко розроблено загальні теоретичні положення про сутність аграрного права як комплексної, інтегрованої та спеціалізованої галузі права; поняття аграрного законодавства та його співвідношення з аграрним правом; роль земельних і трудових відносин (у їх взаємозв’язку) як основоположних суспільних відносин у системі аграрних відносин; значення уніфікованих комплексних спеціалізованих правових інститутів для формування аграрного права на прикладі інституту матеріальної відповідальності.

Н.І.Титова опублікувала у 1978 році одну з перших на Україні монографій з теорії аграрного права “Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий”⁹¹, де на матеріалах інститутів матеріальної відповідальності за колгоспним і трудовим законодавством з’ясувала загальні та специфічні особливості аграрного права не лише як комплексної та інтегрованої, але й спеціалізованої галузі в системі права, розкрила фактори її формування та розвитку; сформулювала його основні теоретичні поняття, структуру, зміст. Фактично вченою вперше вироблено теоретичний підхід до поняття аграрного права через систему уніфікованих правових інститутів.

У монографії “Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты)”⁹² Н.І.Титовою обґрунтовано розуміння предмета, змісту та процесу формування галузі аграрного права, в тому числі глибоко з’ясовано структуру та предметну специфіку аграрних відносин.

⁸⁵ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2003.

⁸⁶ Див.: Андрейцев В.І. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. – Київ: Істина, 1999. – 320 с.

⁸⁷ Визначні юристи сьогодення. – Київ: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – 624 с.

⁸⁸ Див.: Титова Н.І. Правова охорона природи Української РСР: Курс лекцій для студентів юридичного факультету університету. – Львів, 1965. – 129 с.

⁸⁹ Див.: Титова Н.І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. – Львів: Видавництво Львівського університету 1973. – 220 с.

⁹⁰ Див.: Мунтян Л.В. Развитие природоохранительного законодательства и правовых экологических исследований в Украинской ССР // Развитие аграрно-правовых наук / Ред. кол.: З.С.Беляева, М.И.Козырь (отв. ред.), М.М.Славин, Л.П.Фомина. – М.: АН СССР: Ин-т государства и права, 1980. – С.75.

⁹¹ Див.: Титова Н.И. Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий. – М.: Юридическая литература, 1978. – 152 с.

⁹² Див.: Титова Н.И. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты). – Львов: Издательство при Львовском Государственном университете издательского объединения «Выща школа», 1989. – 182 с.

Нині Н.І.Титовою розробляється теорія сучасного аграрного законодавства України, сформульовано його основні принципи та конституційні засади, розкрито шляхи і напрями його розвитку та вдосконалення, в тому числі й подальшої кодифікації.

Особливе значення серед наукових досліджень Н.І.Титової мають роботи, присвячені дослідженню нового правового інституту аграрного права України – інституту фермерського господарства. Вчена є автором двох монографій, присвячених правовому статусу фермерських господарств – “Фермер і закон” (1996 рік)⁹³, “Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді” (1998 рік)⁹⁴, де на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування визначено поняття фермерського господарства, сформульовано його юридичні ознаки як специфічного аграрного суб’єкта, проаналізовано його правовий статус.

Поряд із дослідженням правових проблем розвитку фермерства в Україні, вченою також з’ясовується правове становище інших аграрних суб’єктів, зокрема, сільськогосподарських кооперативів, де, крім інших важливих наукових висновків, обґрунтовується необхідність чіткого законодавчого закріплення прав членів цих структур. Професором Н.І.Титовою досліджується соціальний статус селянства та проблеми правового забезпечення його прав, чим започатковано новий напрям наукових досліджень у системі аграрно-правової науки.

Велика увага приділяється автором також правовим проблемам розвитку земельного законодавства. Нею досліджено особливості земель як специфічного об’єкта правової регламентації, та, на цій основі, зроблено висновок про необхідність розуміння права власності на землі сільськогосподарського призначення, як особливої й самостійної юридичної категорії⁹⁵. Крім того, вченою в період розробки нового Земельного кодексу України сформульовано принципові засади основного кодифікованого акта земельного законодавства, розкрито його структуру, зміст та межі правового регулювання⁹⁶, а згодом – глибоко проаналізовано позитивні та негативні риси прийнятого у 2001 році Земельного кодексу України.⁹⁷

Н.І.Титова є співавтором Практикуму з аграрного права України (2001 рік).⁹⁸

У 2001 році нею видано бібліографію з аграрного та земельного права України.⁹⁹

Істотний внесок у розвиток науки аграрного права України зроблено членом-кореспондентом Академії правових наук України, доктором юридичних наук, професором **Олексієм Олексійовичем Погрібним**, що є автором понад 140 наукових праць, з яких 17 індивідуальних та колективних монографій; співавтор 10 підручників, а також більше 30 навчально-методичних робіт. Напрямами наукової діяльності вченого є земельне, аграрне, екологічне та кооперативне право.

У монографічній та інших формах О.О.Погрібним ґрунтовно досліджено правовий статус нових суб’єктів аграрних відносин – фермерських господарств¹⁰⁰. Необхідно відзначити, що професор О.О.Погрібний є автором першої на Україні монографії, присвяченої правовим проблемам функціонування фермерських господарств, - “Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання” (1992 рік)¹⁰¹. У цій монографії автором глибоко досліджено правові питання створення фермерських господарств, основи землеволодіння й землекористування громадян, які займаються селянським господарством, власності цих господарств. Цією ж монографією на глибокому теоретичному рівні фактично започатковано в сучасній українській аграрно-правовій науці важливий напрям теоретичних досліджень нового правового інституту сільськогосподарської оренди.

Нині, поряд із дослідженням згаданих проблем, вченим також вивчаються правові питання права власності і організаційно-правових форм господарської діяльності в АПК, правові основи управління агропромисловим комплексом та аграрними підприємствами, питання юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства, реформування земельних відносин та інші.

⁹³ Див.: Титова Н.І. Фермер і закон.- Львів,1996. – 126 с.

⁹⁴ Див.: Титова Н.І. Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді. - Львів, 1998. – 184 с.

⁹⁵ Див.: Титова Н.І. Землі як об’єкт правового регулювання // Право України. – 1998. - №4. – С. 10-15; Титова Н.І. Землі сільськогосподарського призначення – особливий об’єкт правової регламентації // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. Вип.34. – Львів, 1999. - С.135-139.

⁹⁶ Див.: Титова Н.І. До концепції нового основного земельного закону України // Право України. – 2000. - №4. - С.68-73.

⁹⁷ Див.: Титова Н.І. Новий Земельний кодекс України: позитивні та негативні аспекти // Право України. – 2002. - №4. – С.70-77.

⁹⁸ Див.: Аграрне право України: Практикум / В.З.Янчук, А.М.Статівка, Н.І.Титова, В.В.Янчук, А.О.Крикунов та ін./ За ред. проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.

⁹⁹ Див.: Титова Н.І. Аграрне право України. Бібліографія. – Запоріжжя, 2001.

¹⁰⁰ Див.: Погрібний О.О. Селянські господарства і оренда (організаційно-правові питання). – Київ: Урожай, 1992. – 192 с.; Погребной А.А. Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка. - М., 1992.

¹⁰¹ Див.: Погрібний О.О. Селянські господарства і оренда (організаційно-правові питання). – Київ: Урожай, 1992. – 192 с.

Професор О.О.Погрібний вніс значний вклад у розвиток науки аграрного права України, взявши участь у підготовці підручників з аграрного права¹⁰², земельного права¹⁰³. У 2000 році в Харкові під редакцією вченого видано два навчальні посібники “Аграрное, земельное и экологическое право Украины», що вмістили загальні та особливі частини трьох навчальних дисциплін.¹⁰⁴

Професор О.О.Погрібний є одним з авторів науково-практичних коментарів Земельного кодексу України, виданих в Харкові (2002 рік)¹⁰⁵ та Києві (2003)¹⁰⁶. За його редакцією у 2000 році видано дві книги земельного законодавства України (Одеса), а в 2001 році – підручник з земельного права України¹⁰⁷.

Доктор юридичних наук, професор **Цецілія Володимирівна Бичкова (Боцян)** глибоко та послідовно досліджує правові проблеми розвитку аграрного сектора економіки.

Вагоме (базове) значення мають її праці з проблем розвитку колгоспного законодавства, зокрема, монографія “Нове в статутах сільськогосподарських артїлей”¹⁰⁸, що вийшла у світ ще у 1958 році. У 1966 Ц.В.Бичковою у співавторстві з В.Л.Мунтяном підготовлено монографію, присвячену правовому регулюванню водних відносин¹⁰⁹.

Згодом ученою, поряд із деякими питаннями теорії аграрного права, розробляються конкретні правові інститути аграрного права. Так, нею вивчаються актуальні питання взаємовідносин колгоспів і державних підприємств, виробничо-господарське кооперування в сільському господарстві¹¹⁰ і АПК.

Ц.В.Бичкова ґрунтовно проаналізувала договірні відносини між сільським господарством і промисловістю¹¹¹. Зокрема, у монографії “Договор в производственно-экономических связях между сельским хозяйством и промышленностью» вченою з’ясовано правові питання сільськогосподарської спеціалізації цивільно-правових договорів та їх нормативно-правового забезпечення, виділено основні особливості договорів по реалізації сільськогосподарської продукції, по матеріально-технічному забезпеченню та виробничо-технічному обслуговуванню сільськогосподарських підприємств та ін.¹¹²

В сучасний період Ц.В.Бичковою досліджуються правові проблеми співвідношення цивільного та аграрного законодавства, при цьому вчена доводить необхідність правового регулювання сільськогосподарської діяльності за допомогою спеціалізованих правових інститутів аграрного права.

Актуальними нині є дослідження професора Ц.В.Бичкової інституту права власності, зокрема, в аграрному секторі економіки. Важливим аспектом наукової діяльності Ц.В.Бичкової є аналіз проблем державного регулювання сільського господарства. Поряд з іншими авторами, Ц.В.Бичкова послідовно відстоює позицію щодо необхідності державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у сучасний період.

Ц.В.Бичковою зроблено також значний внесок у розвиток сучасної аграрно-правової науки в частині дослідження проблем законодавчого забезпечення ефективної діяльності державних і колективних сільськогосподарських підприємств, реалізації сільськогосподарської продукції,

¹⁰² Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.; Аграрне право України: Підручник. - 2-е видання перероблене і доповнене / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Василюк С.Ф., Ключік Б.Д., Носік В.В. та ін. / За ред. академіка АПН України, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.

¹⁰³ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулинича. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 424 с.

¹⁰⁴ Див.: Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов / Бердников Е.С., Гавриш Н.С., Глотова Е.Д., Гуревский В.К., Каракаш И.И. и др. / Под редакцией доктора юрид. наук, профессора Погребного А.А. и канд. юрид. наук, доцента Каракаша И.И. – Х.: ООО «Одиссей», 2000. – 368 с.; Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Особенности части учебных курсов / Див.: Бердников Е.С., Гавриш Н.С., Глотова Е.Д., Гуревский В.К., Каракаш И.И. и др. / Под редакцией доктора юрид. наук, профессора Погребного А.А. и канд. юрид. наук, доцента Каракаша И.И. – Х.: ООО «Одиссей», 2001.

¹⁰⁵ Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ “Одиссей”, 2002.

¹⁰⁶ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2003.

¹⁰⁷ Див.: Земельное право Украины / Под ред. А.А.Погребного и И.И.Каракаша. – Киев: Истина, 2001.

¹⁰⁸ Див.: Боцян Ц.В. Нове в статутах сільськогосподарських артїлей. - Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. – 64 с.

¹⁰⁹ Див.: Бичкова Ц.В., Мунтян В.Л. Правове регулювання водних відносин в УРСР. – Київ: Наукова думка, 1966. – 132 с.

¹¹⁰ Див.: Бичкова Ц.В. Производственно-хозяйственное кооперирование в сельском хозяйстве (организационно-правовые вопросы). - Киев: Наукова думка, 1985.

¹¹¹ Див.: Бичкова Ц.В. Договор в производственно-экономических связях между сельским хозяйством и промышленностью. - Киев: Наукова думка, 1980. – 228 с.; Її ж. Договірні відносини по державних закупках продукції у сільськогосподарських підприємств. – Київ: Наукова думка, 1969. – 212 с.

¹¹² Див.: Бичкова Ц.В. Договор в производственно-экономических связях между сельским хозяйством и промышленностью. - Киев: Наукова думка, 1980. – 228 с

зовнішньоекономічної діяльності аграрних суб'єктів, вирішення продовольчої проблеми в країні та ін.

Вчена є співавтором першого на Україні підручника з аграрного права.¹¹³

Доктором юридичних наук, професором **Володимиром Степановичем Шелестовим** досліджені окремі інститути колгоспного та аграрного права.

Поряд з цим ученим проаналізовані загальнотеоретичні проблеми аграрного права як галузі права. Зокрема, В.С.Шелестов у своїх працях творчо розглядає аграрне право як самостійну, основну галузь права, досліджує його предмет та метод, формулює основні поняття і т. і.¹¹⁴ Вченим сформульовано також основні напрями розвитку та вдосконалення аграрного законодавства.

За участю В.С.Шелестова у 1981 році видано підручник з земельного права¹¹⁵. Вчений також є співавтором першого на Україні підручника з аграрного права, де ним з'ясовано особливості реорганізації та ліквідації аграрних суб'єктів, правове регулювання виробничо-господарської та фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств¹¹⁶.

Доктор юридичних наук, професор **Іван Омелянович Серeda** зробив значний внесок у розвиток науки колгоспного права і, тим самим, сприяв створенню фундаментальної теоретичної бази для подальшого розвитку аграрно-правових досліджень в Україні. Зокрема, вченим досліджено суб'єктивні права та обов'язки членів колгоспу, правові засоби захисту прав членів колгоспу та ін. І.О.Середою розроблені також правові засади аграрного землевикористання.

У 1974 році І.О. Серeda захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теоретические проблемы субъективных прав и обязанностей членов колхоза в условиях развитого социализма»¹¹⁷, де на основі з'ясування суті та юридичної природи членських відносин у колгоспах, здійснив комплексне, систематизоване дослідження суб'єктивних прав та обов'язків членів колгоспу. Наукові висновки вченого зі згаданих питань викладені також у монографічній праці «Права і обов'язки членів колгоспу» (1974 рік)¹¹⁸, які є актуальними і для сучасної науки аграрного права України.

Вчений є співавтором першого на Україні підручника з аграрного права (1996 рік)¹¹⁹.

Доктор юридичних наук, професор **Здіслав Антонович Павлович** був відомим ученим-правознавцем. Він - автор понад 120 наукових праць, у тому числі 3 індивідуальних монографій, підручників, книг, довідників, 5 брошур, які становлять значний внесок у розвиток юридичної науки. Його праці присвячені дослідженню фундаментальних засад аграрного і адміністративного права, державного управління, в тому числі управлінню агропромисловим комплексом.

З.А.Павлович досліджував переважно проблеми розвитку агропромислового комплексу та його правового забезпечення, питання матеріальної відповідальності в колгоспному праві, організаційно-правові питання керівництва сільським господарством та виробничо-господарськими зв'язками в АПК, а згодом – проблеми державно-правового регулювання сільського господарства.

На дисертаційному рівні вченим уперше в аграрно-правовій науці ґрунтовно досліджено теоретичні та практичні проблеми вдосконалення управління агропромисловим комплексом (1989 рік)¹²⁰. Згадані проблеми були також з'ясовані автором у монографічній формі (1984 рік)¹²¹, де поставлені та вирішені у їх взаємозв'язку організаційно-правові питання удосконалення діяльності органів державної влади і

¹¹³ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹¹⁴ Див.: Шелестов В.С. О сельскохозяйственном праве // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства: Краткие тезисы докладов и научных сообщений республиканской научной конференции 21-23 ноября 1978 г./ Отв. ред. М.И.Бару. – Харьков: Юрвуз. - 1978. – С.157-159; Його ж. Чи бути сільськогосподарському праву? // Радянське право. – 1979. - №6. – С.28-32.

¹¹⁵ Див.: Советское земельное право: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / Краснов Н.И., Шелестов В.С., Козырь М.И., Вовк Ю.А., Иконицкая И.А. и др. / Под ред. проф. В.С.Шелестова. – Харьков: Издательство при ХГУ издательского объединения «Вища школа», 1981. - 232 с.

¹¹⁶ Див.: Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹¹⁷ Див.: Серeda И.Е. Теоретические проблемы субъективных прав и обязанностей членов колхоза в условиях развитого социализма: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.06 / Харьковский юридический институт. – Харьков, 1974. – 31 с.

¹¹⁸ Див.: Серeda И.О. Права і обов'язки членів колгоспу / За ред. доктора юрид. наук, проф. В.З.Янчука. - Київ: Урожай, 1974. – 53 с.

¹¹⁹ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹²⁰ Див.: Павлович З.А. Теоретические и практические проблемы совершенствования управления агропромышленным комплексом в СССР: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.02 / АН УССР; Институт государства и права. – Киев, 1989. – 38 с.

¹²¹ Див.: Павлович З.А. Государственное управление агропромышленным комплексом. – Киев: Наукова думка, 1984. – 232 с.

управління, органів господарського управління у сфері АПК, підвищення ефективності правового регулювання їх функціонування.

З.А.Павлович висловив оригінальну думку про формування агропромислового законодавства та доцільність його кодифікації у формі Закону “Про агропромисловий комплекс країни”¹²². Ця ідея ним глибоко розвинена у подальших працях, зокрема, в колективній монографії “Аграрне законодавство України: проблеми ефективності” (1998 рік)¹²³, співавтором якої є вчений.

З.А.Павлович є також співавтором першого на Україні підручника з аграрного права, де ним розкрито питання державного регулювання сільського господарства¹²⁴.

Член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Василь Костянтинович Попов** спочатку досліджував проблеми цивільного права, згодом – земельного та екологічного права. Багато уваги вчений приділяє дослідженню питань правового забезпечення реалізації екологічних інтересів громадян та юридичних осіб. Автор взяв участь у розробці навчальних та навчально-методичних посібників з природоресурсового та екологічного права.

Вченим на монографічному рівні всебічно досліджено договірні відносини у сфері сільськогосподарського виробництва. У роботі “Договорные отношения и эффективность сельскохозяйственного производства” ним обґрунтовано поняття договорів у сфері сільськогосподарського виробництва, виділено та проаналізовано їх види, сформульовано особливості договірних відносин в АПК тощо¹²⁵. Правовому регулюванню відносин міжгосподарської кооперації присвячена монографія вченого “Право и материальные интересы в межхозяйственной кооперации”¹²⁶ та інші праці.

Крім того, В.К.Поповим досліджено правове становище виробничих об'єднань у сільському господарстві, забезпечення меліорації земель у сільському господарстві та ін.

Доктор юридичних наук, професор **Юліан Олександрович Вовк** є автором багаточисленних наукових досліджень з колгоспного, земельного та екологічного права, зокрема 70 друкованих праць, з яких 2 монографії. У співавторстві вченого вийшло у світ багато підручників і навчальних посібників з колгоспного, земельного та екологічного права.

Вченим вперше в юридичній науці проведено монографічне дослідження договірних відносин колгоспів з організаціями і підприємствами. У 1962 році вийшла його монографія “Договорные отношения колхозов с организациями и предприятиями”¹²⁷.

Значну увагу автор також приділяв дослідженню колгоспних трудових правовідносин. У монографії “Колхозное трудовое правоотношение” (1972 рік)¹²⁸ Ю.О.Вовк обґрунтовано доводить відносну самостійність колгоспних трудових правовідносин.

Поряд із названими проблемами, вченим досліджувались і інші аспекти правового регулювання суспільних відносин у сільському господарстві, як от: актуальні проблеми права користування громадян і організацій¹²⁹; правові питання оплати праці колгоспників¹³⁰; проблеми матеріально-технічного постачання сільського господарства¹³¹ та ін.

Крім того, Ю.О.Вовком ґрунтовно досліджено правові проблеми охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, у навчальному посібнику для юридичних вузів “Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды” (1986 рік)¹³² автором послідовно

¹²² Див.: Павлович З.А. Теоретические и практические проблемы совершенствования управления агропромышленным комплексом в СССР: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.02 / АН УССР; Институт государства и права. – Киев, 1989. – С.8.

¹²³ Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – 245 с.

¹²⁴ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹²⁵ Див.: Попов В.К. Договорные отношения и эффективность сельскохозяйственного производства. – Харьков: Вища школа при ХГУ, 1976. – 140 с.

¹²⁶ Див.: Попов В. К. Право и материальные интересы в межхозяйственной кооперации. Харьков: Вища школа при ХГУ, 1983. – 169 с.

¹²⁷ Див.: Вовк Ю.А. Договорные отношения колхозов с организациями и предприятиями. – М.: Госюриздат, 1962. – 159 с.

¹²⁸ Вовк Ю.А. Колхозное трудовое правоотношение. М.: Юридическая литература, 1972. – 248 с.

¹²⁹ Див.: Вовк Ю.А. Право вторичного пользования землями колхозов: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Московский юридический институт. - Харьков, 1953. – 16 с.; Вовк Ю.А. Право приусадебного землепользования колхозного двора. – М.: Госюриздат, 1957. – 54 с.

¹³⁰ Див.: Вовк Ю.А. Новое в оплате труда колхозников. – М.: Госюриздат, 1963.

¹³¹ Див.: Вовк Ю.А. Правовое регулирование материально-технического снабжения сельского хозяйства. – М.: Юридическая литература, 1965. – 79 с.

¹³² Див.: Вовк Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Общая часть. Учебное пособие для

доводиться самостійне існування відповідної галузі права, глибоко розкриваються її особливості та зміст.

Кандидат юридичних наук, професор **Іван Адамович Дмитренко** у 1960 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Правове регулювання оплати праці в колгоспах на новому етапі розвитку колгоспного ладу”¹³³.

Науковими інтересами вченого є екологічне, земельне та аграрне право. І.А.Дмитренко видав 107 наукових праць, з яких 7 монографій, 5 навчальних посібників, 3 розділи у складі авторських колективів інших наукових видань У 2001 році вченим видано підручник з екологічного права України¹³⁴.

І.А.Дмитренко глибоко розроблені правові інститути колгоспного права, зокрема, правове забезпечення діяльності колгоспів, їх соціально-економічного розвитку, правові питання охорони майнових, земельних прав колгоспів та ін. Велику увагу автор приділяє також проблемам правової охорони земель.

Одна з нових монографій автора присвячена дослідженню законодавчих основ земельних відносин в Україні (1993 рік)¹³⁵, де вчений аналізує процес розвитку земельного законодавства України, його ефективності та вносить пропозиції щодо його вдосконалення.

Вагомий внесок у розвиток науки колгоспного права зробив також доктор юридичних наук, професор **Валентин Володимирович Долежан**. Ученим, зокрема захищено кандидатську дисертацію на тему “Договорные отношения колхозов (на материалах Украинской ССР)” (1973 рік)¹³⁶.

Згодом, досліджуючи правові проблеми прокурорського нагляду, автор з'ясував їх і стосовно сільського господарства. Так, у монографічній формі ним всебічно розглянуто правові питання прокурорського нагляду за виконанням законів у сільському господарстві¹³⁷. В.В.Долежан є також співавтором однойменного навчального посібника¹³⁸.

Нині В.В. Долежан – автор понад 100 наукових праць, з яких 2 монографії, 12 навчальних посібників, 2 науково-практичних коментарі (у складі авторських колективів), 6 методичних рекомендацій, статті та тези виступів на наукових конференціях. 3 питань, які прямо чи опосередковано стосуються аграрного права, вченим опубліковано впродовж 1966 - 1989 років. 19 статей у юридичних журналах, 3 – в газетах.

Вагомим внеском у розвиток науки аграрного права України є науковий доробок доктора юридичних наук, професора **Анатолія Миколайовича Статівки** в частині дослідження теоретичних проблем правового регулювання договірних відносин у системі АПК України.

Вчений у 1990 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Договор на выращивание в личных подсобных хозяйствах колхозников скота и птицы, принадлежащих колхозу”¹³⁹.

У 1997 році автором підготовлено індивідуальну монографію “Договоры в агропромышленном комплексе Украины в условиях рынка”¹⁴⁰, а у 1998 році В.М.Статівкою захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на цю ж тему¹⁴¹.

У вказаних працях ученим глибоко обгрунтовано положення про те, що договір в умовах ринку в системі АПК є об'єктивно необхідною формою економічних зв'язків між його суб'єктами, сформульовано загальне поняття такого договору, розкрито його зміст та специфічні риси, а також доведено закономірність того, що в системі АПК ринкові відносини визначають виникнення нових видів договорів, які раніше не мали широкого застосування (попередній договір, договір про зовнішньоекономічний обіг, договір на рекламні послуги) та ін.

студентов юридических специальностей вузов. – Харьков.: Вища школа, 1986. – 160 с.

¹³³ Див.: Дмитренко І.А. Правовое регулирование оплаты труда в колхозах на новом этапе развития колхозного строя: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Киев, 1960. – 330 с.

¹³⁴ Див.: Дмитренко І.А. Екологічне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

¹³⁵ Див.: Дмитренко І.А. Законодательные основы земельных отношений в Украине. – Киев, 1993. – 236 с.

¹³⁶ Див.: Долежан В.В. Договорные отношения колхозов (на материалах Украинской ССР): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 1973.

¹³⁷ Див.: Долежан В.В. Прокурорский надзор за исполнением законов в сельском хозяйстве. – М.: Юридическая литература, 1986. – 109 с.

¹³⁸ Див.: Долежан В.В. Тарнавский Г.С. Прокурорский надзор за исполнением законов в сельском хозяйстве: Учебное пособие. – Харьков, 1979. – 52 с.

¹³⁹ Див.: Статівка А.Н. Договор на выращивание в личных подсобных хозяйствах колхозников скота и птицы, принадлежащих колхозу: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Всес. юридический заочный институт. – М., 1990, - 24 с.

¹⁴⁰ Див.: Статівка А.Н. Договоры в агропромышленном комплексе Украины в условиях рынка. – Харьков: Право, 1997. – 239 с.

¹⁴¹ Див.: Статівка А.М. Договоры в системе агропромышленного комплекса Украины в условиях рыночных отношений: Автореферат диссертации на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.06 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 1998. - 32 с.

Крім зазначених праць, А.М.Статівкою підготовлено понад 30 статей та публікацій, в яких досліджено окремі аспекти договірних відносин у сфері агропромислового комплексу в сучасних умовах, в тому числі з'ясовано поняття та види правових гарантій суб'єктів договірних відносин в системі АПК, проблеми договірної свободи в АПК, особливості окремих видів договорів аграрних суб'єктів, проблеми державного регулювання АПК] тощо. А.М.Статівкою послідовно досліджується правове становище особистих селянських господарств громадян. Учений є також співавтором навчального посібника "Аграрне право", виданого в Харкові (1997 рік)¹⁴².

Доктор юридичних наук, професор **Михайло Васильович Шульга** захистив кандидатську дисертацію, присвячену проблемам удосконалення земельного законодавства (1981 рік)¹⁴³.

У дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук та в монографічній формі вченим глибоко і всебічно досліджено сучасні проблеми правового регулювання земельних відносин в ринкових умовах (1998 рік)¹⁴⁴. Так, у дисертаційній формі автором уперше проведено комплексне дослідження актуальних теоретичних проблем правового регулювання земельних відносин у період утворення самостійної Української держави, формування й розвитку ринкових відносин, проведення земельної реформи з урахуванням екологічного стану в країні. Тут обґрунтовано соціально-еколого-економічну сутність землі як об'єкта земельних відносин, необхідність формування інституту правових гарантій земельних прав та новий підхід до кодифікації земельного законодавства, а також зроблено інші важливі висновки.

У монографії 1998 року "Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях"¹⁴⁵, вчений, розглядаючи землі, як елемент єдиної екосистеми, пов'язаний з іншими об'єктами природи, глибоко і всебічно аналізує правові форми власності на землі, організаційно-правові форми використання земель, правові гарантії земельних прав тощо.

Вчений є співавтором підручника з земельного права (2001 рік)¹⁴⁶ та коментарів до Земельного кодексу України (2002 рік, 2003 рік)¹⁴⁷.

Доктор юридичних наук, професор **Аркадій Митрофанович Запорожець** поряд з проблемами господарського права досліджує також правові питання регулювання аграрних відносин в Україні.

Вчений є автором близько 140 публікацій, 3 монографій, взяв участь у підготовці 4 колективних підручників. Зокрема, А.М.Запорожець є співавтором підручника з земельного права (1981 рік)¹⁴⁸, першого українського підручника з аграрного права¹⁴⁹. Вагомим внеском у розвиток української земельно-правової науки є підготовка та видання вченим навчального посібника з аграрного права (1997 рік)¹⁵⁰.

Член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор **Анатолій Павлович Гетьман** у 1995 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему "Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку"¹⁵¹.

Вчений є автором понад 80 праць з питань земельного, екологічного та природоресурсового права,

¹⁴² Див.: Аграрне право: Навчальний посібник. / Гайворонський В.М., Жушман В.П., Корнієнко В.М., Радчук О.П., Статівка А.М. та ін. / За ред. канд. юрид. наук, доц. В.П.Жушмана. – Харків: Нац. Юрид. академія України, 1997. – 230 с.

¹⁴³ Див.: Шульга М.В. Возникновение и прекращение права пользования землями сельских населенных пунктов: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / ВНИИ советского законодательства. – М., 1981. – 20 с.

¹⁴⁴ Див.: Шульга М.В. Актуальні проблеми правового регулювання земельних відносин в сучасних умовах: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.06 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого – Харків, 1998. – 37 с.; Його ж. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. – 224 с.

¹⁴⁵ Див.: Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998. – 224 с.

¹⁴⁶ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулинича. – Київ: Видавничий дім "Ін Юре", 2001. – 424 с.

¹⁴⁷ Див.: Земельний кодекс України. Коментар /За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ "Одіссей", 2002; Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім "Ін Юре", 2003.

¹⁴⁸ Див.: Советское земельное право: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Правоведение» / Краснов Н.И., Шелестов В.С., Козырь М.И., Вовк Ю.А., Иконичка И.А. и др. / Под ред. проф. В.С.Шелестова. – Харьков: Издательство при ХГУ издательского объединения «Вища школа», 1981. - 232 с.

¹⁴⁹ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹⁵⁰ Див.: Запорожець А.М. Аграрное право: Учебное пособие. – Харьков: Консум, 1997. – 109 с.

¹⁵¹ Див.: Гетьман А.П. Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.06 / Національна юридична академія України. – Харків, 1995. – 32 с.

серед яких монографія “Процесуальні норми та правовідносини в екологічному праві”¹⁵², навчальні посібники “Екологічне право України”, “Процесуальні питання в природоресурсовому праві”, “Вступ до теорії еколого-процесуального права України”.

Особливо важливе значення для розвитку науки аграрного права України мають дослідження А.П.Гетьмана з питань охорони навколишнього природного середовища у сільському господарстві.

А.П.Гетьман є співавтором коментарів до Земельного кодексу України, виданих в Харкові (2002 рік)¹⁵³ та Києві (2003 рік)¹⁵⁴.

Доктор юридичних наук, професор **Наталія Рафаелівна Малишева** є автором більше 160 наукових праць, з яких 3 індивідуальні монографії, 13 розділів у колективних монографіях, 6 брошур і довідників. Ученою глибоко досліджуються економіко-правові питання екології, проблеми державного управління охороною навколишнього природного середовища, питання охорони довкілля від шумових впливів тощо. Авторкою також з’ясовано правові питання охорони навколишнього природного середовища від забруднення отрутохімікатами і мінеральними добривами, що застосовуються в сільському та лісовому господарстві.

Істотне значення мають наукові дослідження Н.Р.Малишевої (у дисертаційній та монографічній формах) сучасних проблем гармонізації екологічного законодавства в Європі (1996 рік)¹⁵⁵. Слід також відзначити участь вченої у підготовці підручника з земельного права (2001 рік)¹⁵⁶ та науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України (2003 рік)¹⁵⁷.

Велику наукову цінність для науки екологічного та аграрного права мають дослідження доктора юридичних наук **Світлани Миколаївни Кравченко**. Ще у 1977 році вчена захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Відшкодування шкоди, заподіяної об’єктам природи”¹⁵⁸, а у 1991 – докторську дисертацію на тему “Реализация права в охране окружающей среды: (социально-психологические условия)”¹⁵⁹.

Вчена є автором понад 120 наукових праць, з яких 6 монографій, 8 навчальних посібників, розділи у 4 підручниках, інших наукових виданнях.

У працях С.М.Кравченко ґрунтовно досліджено правові проблеми охорони довкілля, зокрема, питання майнової та матеріальної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства, правові питання реалізації екологічного законодавства, соціально-психологічні аспекти правової охорони природи та ін.

На Україні працює велика група науковців у галузі аграрного права – кандидатів юридичних наук.

Кандидат юридичних наук, доцент **Л.В.Бориславський** є автором понад 70 наукових праць, з яких 15 розділів у підручниках і посібниках, 35 статей та ін. У 1974 році вченим успішно захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Ответственность за порчу земель сельскохозяйственного назначения”¹⁶⁰, присвячену комплексному дослідженню всіх видів юридичної відповідальності за правопорушення, пов’язані з псуванням земель сільськогосподарського призначення. В роботі вченим дано загальну характеристику законодавства про охорону земель сільськогосподарського призначення, сформульовано поняття правової охорони земель

¹⁵² Див.: Гетьман А.П. Процессуальные нормы и отношения в экологическом праве. – Харьков: Основа, 1994. – 132 с.

¹⁵³ Див.: Земельний кодекс України. Коментар /За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ “Одіссей”, 2002; Земельний кодекс України. Коментар /За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ “Одіссей”, 2002.

¹⁵⁴ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Інюре”, 2003.

¹⁵⁵ Див.: Малишева Н.Р. Гармонізація екологічного законодавства в Європі: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук у формі наукової доповіді, яка виконує функції автореферату: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – Київ, 1996. – 54 с.; Малишева Н.Р. Гармонизация экологического законодательства в Европе. – Киев, 1996.

¹⁵⁶ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулинича. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 424 с.

¹⁵⁷ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Інюре”, 2003.

¹⁵⁸ Див.: Кравченко С.М. Имущественная ответственность за причинение вреда природным объектам: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / ВНИИ советского законодательства. – М., 1977. – 17 с.

¹⁵⁹ Див.: Кравченко С.Н. Реализация права в охране окружающей среды: (Социально-психологические условия): Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.06 / Украинская юридическая академия им. Ф.Э.Дзержинского. – Харьков, 1991. – 41 с.

¹⁶⁰ Див.: Бориславский Л.В. Ответственность за порчу земель сельскохозяйственного назначения: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Киевский ордена Ленина государственный университет им. Т.Г.Шевченко. - Киев, 1974. – 18 с.

сільськогосподарського призначення. Автором також визначено поняття та види псування земель сільськогосподарського призначення та виділено критерій і специфічні риси такого псування.. На основі проведеного дослідження Л.В.Бориславським зроблено обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення земельного законодавства про охорону земель від псування, які мають значення й зараз.

Кандидатом юридичних наук, доцентом **С.Ф.Василюком**, що є представником Львівської наукової школи, на дисертаційному рівні глибоко досліджено проблеми правового регулювання внутрішнього розпорядку в колгоспах¹⁶¹. Ним також досліджуються інші аспекти правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві. Нині вчений є автором понад 55 наукових праць, з яких 1 монографія, 2 брошури, 5 навчальних посібників.

С.Ф.Василюк узяв участь у підготовці першого українського підручника з аграрного права¹⁶².

В.П.Цемко у монографії “Право сільськогосподарського використання землі в Українській РСР”¹⁶³ розглядає економіко-правові проблеми, принципи права сільськогосподарського використання земель. Автором також досліджуються проблеми відшкодування збитків при вилученні земель для державних і громадських потреб¹⁶⁴, еколого-економічні аспекти охорони ґрунтів¹⁶⁵ та ін. У 1992 році вчений захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему “Эколого-экономическая эффективность охраны земельных ресурсов Украины”¹⁶⁶.

Кандидат юридичних наук, доцент **В.В.Янчук** був автором понад 75 наукових праць, у тому числі монографій, наукових коментарів, юридичних довідників, навчальних посібників, збірників актів законодавства, співавтор підручника “Кооперативне право”.

У 1983 році вченим захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Правовой режим пахотных угодий (на материалах Украинской ССР)”¹⁶⁷. На дисертаційному рівні вченим уперше в аграрно-правовій науці здійснено теоретичний аналіз правового режиму орних земель.

У монографічній формі автором досліджено широке коло питань, зокрема, щодо правової охорони земель сільськогосподарського призначення (1987 рік)¹⁶⁸, правового забезпечення впровадження інтенсивних технологій в рослинництво (1990 рік)¹⁶⁹ та ін. Важливе значення мають також дослідження В.В.Янчука проблем сучасного аграрного та земельного законодавства України.¹⁷⁰ Вчений був співавтором першого на Україні підручника з аграрного права¹⁷¹.

Кандидат юридичних наук, доцент **І.М.Миронець** у 1955 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Договор контрактации в советском праве”¹⁷². Це була перша наукова розробка договірних відносин по контрактатії сільськогосподарської продукції в післявоєнний період. Вчений є автором понад 100 наукових праць, виконаних індивідуально та у співавторстві, серед них підручник, навчальні посібники, брошури, розділи наукових праць, збірники законодавчих актів, статті в періодичних виданнях.

¹⁶¹ Див.: Василюк С.Ф. Правовое регулирование внутреннего распорядка в колхозах: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06. - М., 1980.

¹⁶² Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹⁶³ Див.: Цемко В.П. Право сільськогосподарського використання землі в Українській РСР. – Київ: Наукова думка, 1975. – 280 с.

¹⁶⁴ Див.: Цемко В.П. Возмещение убытков при изъятии земель для государственных и общественных нужностей. (На материалах Украинской РСР): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Киев, 1963. – 20 с. ; Цемко В.П. Возмещение убытков при изъятии земель для государственных и общественных нужностей. (исторический обзор законодательства СССР и УССР с 1917 по 1962 годы). – Киев, 1963. – 58 с.

¹⁶⁵ Див.: Аламов А.Н., Цемко В.П., Новоторов А.С. Эколого-экономические аспекты охраны почв Украинской ССР. – Киев: Наукова думка, 1980. – 181 с.

¹⁶⁶ Див.: Цемко В.П. Эколого-экономическая эффективность охраны земельных ресурсов Украины: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / АН Украины; Совет по изучению производственных сил Украины. – Киев, 1992. – 32 с.

¹⁶⁷ Див.: Янчук В.В. Правовой режим пахотных угодий: (На материалах Украинской ССР): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / МГУ им. М.В.Ломоносова. – М., 1982. – 24 с.

¹⁶⁸ Див.: Янчук В.В. Правовая охрана земель сільськогосподарського призначення. – Київ: Урожай, 1987. – 81 с.

¹⁶⁹ Див.: Янчук В.В. Правовое обеспечение внедрения интенсивных технологий в растениеводство. – Киев: Урожай, 1990. – 152 с.

¹⁷⁰ Див.: Аграрне законодавство України / Відп. редактор В.В.Янчук // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1996. - №5. – Вип. 1. - Київ: Юрінком, 1996. – 302 с. ; Його ж. Джерела аграрного права // Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – С.30-49; Законодавство України про земельні ділянки: Аграрне законодавство України. Випуск 2 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. - №6. – 336 с.

¹⁷¹ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком, 1996. – 560 с.

¹⁷² Див.: Миронець І.М. Договор контрактации в советском праве: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Киевский государственный университет. - Киев, 1954. – 379 с.

Значний вклад у розвиток науки аграрного права України зроблено кандидатом юридичних наук, доцентом **В.В.Носіком**. Учений є автором понад 60 наукових і науково-методичних праць, з яких 3 розділи підручника "Аграрне право України", посібник з правових питань кооперації, довідники з питань проведення земельних аукціонів та тендерів в Україні, статті з питань аграрного, земельного, кооперативного права, навчально-методичні посібники з курсу аграрного та земельного права.

Поряд із дослідженням загальнотеоретичних проблем аграрного права України, автор аналізує також окремі правові інститути цієї галузі. Зокрема, ним глибоко досліджені правові засади сільськогосподарського землекористання у кандидатській дисертації на тему "Правовое регулирование рационального использования земель сельскохозяйственных предприятий агропромышленного комплекса (на материалах Украинской ССР)" (1986 рік)¹⁷³.

Нині вчений досліджує проблеми правового забезпечення інститутів аграрної та земельної реформ, права власності на землі, в тому числі правові засади формування ринку землі, паювання земель і інші аспекти правового регулювання земельних відносин.

В.В.Носіком (у співавторстві) вперше глибоко досліджено проблемні та складні питання юридичної природи права на земельну частку (пай), підстави виникнення та припинення такого суб'єктивного права тощо.¹⁷⁴ Вчений є автором практичного довідника «Право власності на землю в Україні» (1992 рік)¹⁷⁵, співавтором навчального посібника «Право власності в Україні» (2000 рік)¹⁷⁶, практичного посібника «Придбання земельних ділянок несільськогосподарського призначення» (2002 рік)¹⁷⁷.

В.В.Носік також брав участь у підготовці підручника з аграрного права¹⁷⁸ та коментарів до Земельного кодексу України¹⁷⁹.

Проблеми сільськогосподарської кооперації у дисертаційній та монографічній формах ґрунтовно проаналізовані кандидатом юридичних наук, доцентом **В.І.Федоровичем**¹⁸⁰. Ученим всебічний комплексний аналіз правових засад створення, реорганізації та ліквідації сільськогосподарських кооперативів в Україні, глибоко досліджено теоретичні основи сільськогосподарської кооперації, виділено основні етапи її розвитку в Україні та ін. При аналізі правових умов створення та організації сільськогосподарських кооперативів ученим обґрунтовано юридичні та специфічні ознаки сільськогосподарського кооперативу, сформульовано визначення його поняття, виділено загальні та спеціальні організаційно-правові умови створення сільськогосподарських кооперативів тощо. Велику увагу сьогодні автор також приділяє проблемам правового забезпечення еволюції відносин власності на землі в Україні¹⁸¹.

Кандидат юридичних наук, доцент **П.Ф.Кулинич** у 1985 році захистив кандидатську дисертацію на тему "Правовое обеспечение рационального использования мелиорированных земель (на материалах Украинской ССР)"¹⁸², де вперше в українській юридичній науці розглянув комплекс правових питань, пов'язаних з використанням меліорованих земель у сільськогосподарському виробництві з позицій не лише земельного, але й водного, цивільного та інших галузей права. Питанням правового забезпечення раціонального використання меліорованих земель присвячена і монографія автора "Рациональное

¹⁷³ Див.: Носік В.В. Правовое регулирование рационального использования земель сельскохозяйственных предприятий агропромышленного комплекса (на материалах Украинской ССР): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Киевский ордена Ленина и ордена Октябрьской Революции государственный университет им. Т.Г.Шевченко. – Киев, 1986. – 24с.

¹⁷⁴ Див.: Носік В., Коваленко Т. Щодо правової природи земельної частки (паю) // Право України. – 2000. - №3. - С.48-53.

¹⁷⁵ Див.: Носік В.В.Право власності на землю в Україні (практичний довідник). – К.: Знання, 1992.

¹⁷⁶ Див.: Носік В.В.Право власності на землю в Україні // Право власності в Україні: Навчальний посібник // О.В.Дзера, Н.С.Кузнецова, О.А.Підпригора та ін. / За заг. ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С.432-499.

¹⁷⁷ Див.: Придбання земельних ділянок несільськогосподарського призначення. Практичний посібник // В.В.Носік, С.А.Власюк / За заг ред. к.ю.н., доц. В.В.Носіка. – К., 2002. – 64 с.

¹⁷⁸ Див.: Аграрне право України: Підручник / Янчук В.З., Андрейцев В.І., Бичкова Ц.В., Василюк С.Ф., Запорожець А.М. та ін. / За ред. академіка АПН, проф. В.З.Янчука. – Київ: Юрінком,1996. – 560 с.

¹⁷⁹ Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ "Одіссей", 2002; Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім "Інюре", 2003.

¹⁸⁰ Див.: Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський державний університет ім.Івана Франка. - Львів, 1998. – 18 с.; Його ж. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. – Львів: Атлас, 1998. – 142 с.

¹⁸¹ Див.: Федорович В.І. Реформирование отношений земельной собственности в процессе реорганизации колхозов на Украине // Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии: Тезисы докладов Международного конгресса. Минск, 9-10 сентября 1999 г. - Минск,1999. - С. 43-45.

¹⁸² Див.: Кулинич П.Ф. Правовое обеспечение рационального использования мелиорированных земель (на материалах Украинской ССР): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Киевский государственный университет им. Т.Г.Шевченко. – Киев, 1984. – 24 с.

использование мелиорированных земель: (Вопросы правового обеспечения)” (1987 рік)¹⁸³.
П.Ф.Кулиничем досліджено також теоретичні та практичні проблеми правової охорони родючих ґрунтів.

Зараз учений є автором понад 70 наукових публікацій з проблем земельного, аграрного, екологічного та цивільного права, серед яких розділи в 10 колективних монографіях, остання з них – “Аграрне законодавство України: проблеми ефективності” (1998 рік)¹⁸⁴. За редакцією В.І.Семчика та П.Ф.Кулинича в Києві у 2001 році видано підручник з земельного права України¹⁸⁵.

Слід відзначити великий внесок П.Ф.Кулинича в розробку правових інститутів земельної реформи, права приватної власності на землі, участь в підготовці проекту нового Земельного кодексу України¹⁸⁶. Вчений також є співавтором коментарів до Земельного кодексу України, виданих у Харкові (2002 рік)¹⁸⁷ та Києві (2003 рік).¹⁸⁸

Проблеми правового забезпечення та розвитку окремих інститутів аграрного, земельного та екологічного права послідовно досліджуються кандидатом юридичних наук, доцентом **І.І.Каракашем**. Вчений є автором понад 60 наукових праць із згаданих проблем, зокрема розділів підручника “Основи держави та права”, навчального посібника “Кооперативне право”, підручника “Екологічне право України”. У 1979 році вчений захистив кандидатську дисертацію на тему: “Теоретические вопросы правового регулирования обязанностей членов аграрных предприятий”¹⁸⁹, де вперше в українській науці колгоспного права здійснив комплексний та системний аналіз основних питань правового регулювання обов’язків членів колгоспів.

Крім того, вченим досліджувались правові питання стягнення шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки особам, що працюють в колгоспі, дисциплінарної та адміністративної відповідальності посадових осіб колгоспів та ін.

В сучасний період напрямами наукової діяльності автора є аналіз теоретичних проблем права власності на природні ресурси; правове забезпечення земельної реформи; регіональні проблеми екології та їх подолання тощо. Ним, зокрема, глибоко досліджено проблемні питання реформування відносин земельної власності, реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств тощо.

Вчений є співавтором навчального посібника з аграрного, земельного та екологічного права (2000 рік)¹⁹⁰ та співавтором курсу лекцій “Экологическое право Украины”¹⁹¹, виданого у 2001 році під його редакцією.

За редакцією І.І.Каракаша та О.О.Погрібного у 2001 році видано підручник з земельного права¹⁹². Вчений також є співавтором коментаря до Земельного кодексу України, виданого у 2002 році в

¹⁸³ Див.: Кулинич П.Ф. Рациональное использование мелиорированных земель: (Вопросы правового обеспечения). – Киев: Наукова думка, 1987. – 115 с.

¹⁸⁴ Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – 245 с.

¹⁸⁵ Див.: Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Академічний курс / Семчик В.І., Андрейцев В.І., Бистров Г.Ю., Кулинич П.Ф., Малишева Н.Р. та ін. / За ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Академії правових наук України, члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика і кандидата юрид. наук П.Ф.Кулинича. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001. – 424 с.

¹⁸⁶ Див.: Шемшученко Ю., Кулинич П. Право земельной собственности в Украине // Будівництво України. – 1993. - №3-4. – С.46-53; Кулинич П.Ф. Правовые проблемы приватизации сельскохозяйственных земель на Украине // Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии: Тезисы докладов Международного конгресса. Минск, 9-10 сентября 1999 г. - Минск, 1999. - С. 129-133; Його ж. Правові аспекти прискорення реформування аграрного сектора економіки // Право України. – 2000. - №4. - С.26-30; Його ж. Тенденції розвитку права власності на землю в сільській місцевості // Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві. Монографія / Семчик В.І., Проценко Т.П., Кулинич П.Ф., Поліводський О.А., Сонок В.А. та ін. / Під ред. В.І.Семчика. – Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – 2001. - С.59-101; Його ж. Земля і ринок: правові проблеми // Правова держава. – 1993. - Вип.4. - С.65-73; Його ж. Правові засади оренди землі в Україні // Реферативний огляд чинного законодавства / За ред. В.В. Цветкова, С.Б.Кубко. – Київ: Салком, 2000. – С.157-174; Його ж. Новий Земельний кодекс України: яким йому бути? // Право України. – 2000. - №10. – С.50-54. Його ж. Закон про землю – важливий крок в розвитку економічної та політичної реформ // Радянське право. – 1990. - №6. - С.3-4; Його ж. Коментар до Земельного кодексу України // Підприємство і ринок України. – 1992. - №7. - С. 94-96.

¹⁸⁷ Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ “Одіссей”, 2002.

¹⁸⁸ Див.: Земельний кодекс України. Коментар / За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ “Одіссей”, 2002; Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Ін Юре”, 2003.

¹⁸⁹ Див.: Каракаш І.І. Теоретические вопросы правового регулирования обязанностей членов колхозов: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / МГУ им. М.В.Ломоносова. – М., 1979. – 26 с.

¹⁹⁰ Див.: Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов / Бердников Е.С., Гавриш Н.С., Глотова Е.Д., Гуревский В.К., Каракаш И.И. и др. / Под редакцией доктора юрид. наук, профессора Погребного А.А. и канд. юрид. наук, доцента Каракаша И.И. – Х.: ООО «Одиссей», 2000. – 368 с.

¹⁹¹ Див.: Экологическое право Украины. Курс лекций / Под ред. канд. юрид. наук Каракаша И.И. – Одесса. – 2001.

¹⁹² Див.: Земельное право Украины / Под ред. А.А.Погребного и И.И.Каракаша. – Киев: Истина, 2001.

Харкові.¹⁹³

Складні і актуальні проблеми інституту права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення глибоко досліджуються **В.К.Гуревським** (1999-2000 р.р.)¹⁹⁴. Зокрема, вчений у своїх працях провів історико-правовий аналіз існування права приватної власності на землі на території української держави, визначив поняття права приватної власності громадян на землі, дав аналіз об'єкта та суб'єктів цього права, обґрунтував необхідність реформування системи реєстрації прав на землю, сформулював рекомендації щодо вдосконалення земельного законодавства та практики його застосування та ін..

Вчений також є співавтором навчального посібника з аграрного, земельного та екологічного права (2000 рік)¹⁹⁵, двох коментарів до Земельного кодексу України(2002 рік, 2003 рік)¹⁹⁶.

В.П.Жушман поряд із проблемами цивільного, господарського права досліджує також окремі правові інститути аграрного права. Вчений є автором більше 50 наукових праць, з них 7 навчальних посібників. Особливо необхідно відзначити вагомий науковий внесок автора у підготовку та видання навчального посібника з аграрного права України (1997 рік)¹⁹⁷. У 2003 році В.П.Жушманом видано навчально-практичний посібник "Аграрне право та законодавство України"¹⁹⁸.

У дисертаційній формі права громадян на землю в сільській місцевості комплексно досліджені **О.М.Вовк** (1997 рік)¹⁹⁹. При цьому авторка виділяє окремі особливості таких прав, проводить їх класифікацію та вносить пропозиції щодо вдосконалення чинного земельного законодавства. Важливим є проведене вченою розмежування прав власників земельних ділянок та землекористувачів та її науковий висновок про необхідність їх роздільного регулювання в Земельному кодексі.

О.І.Заєць у 1999 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему "Правові аспекти земельної реформи в Україні"²⁰⁰. У цій роботі нею сформульовано поняття земельної реформи, обґрунтовано її мету, проведено наукову класифікацію правовідносин у сфері земельної реформи та ін. Важливе практичне значення мають пропозиції авторки щодо розширення змісту нового кодифікованого акта земельного законодавства в частині включення до нього розділу "Правове забезпечення земельної реформи".

Правове забезпечення охорони та раціонального використання земель в сільському господарстві досліджуються також **Д.А.Суржаном**. Автором, зокрема, в дисертаційній формі з'ясовано правові питання правового захисту земель сільськогосподарського призначення (1979 рік)²⁰¹.

Ґрунтовне комплексне дослідження оренди земель сільськогосподарського призначення в нових соціально-економічних умовах у дисертаційній формі здійснено **Н.В.Ільницькою**²⁰². На основі аналізу історії розвитку оренди земель на території Української держави, чинного законодавства України в галузі регулювання земельних орендних відносин та наукового доробку представників економічної та юридичної науки з проблем оренди земель автором з'ясовано специфічні ознаки земель сільськогосподарського призначення, поняття та особливості їх оренди, розкрито сутність та особливості оренди земельних паїв, обґрунтовано важливе теоретичне положення про земельно-правову природу договору оренди земель сільськогосподарського призначення, зроблено важливі пропозиції щодо вдосконалення чинного земельного законодавства та ін.

¹⁹³ Див.: Земельний кодекс України. Коментар /За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ "Одіссей", 2002.

¹⁹⁴ Див.: Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. - Київ, 1999. – 16 с. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення. – Одеса: АстроПринт, 2000. - 136 с.

¹⁹⁵ Див.: Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов / Бердников Е.С., Гавриш Н.С., Глотова Е.Д., Гуревский В.К., Каракаш И.И. и др. / Под редакцией доктора юрид. наук, профессора Погребного А.А. и канд. юрид. наук, доцента Каракаша И.И. – Х.: ООО «Одиссей», 2000. – 368 с.

¹⁹⁶ Див.: Земельний кодекс України. Коментар /За ред. проф. А.П.Гетьмана, проф. М.В.Шульги. – Харків: ТОВ "Одіссей", 2002; Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім "Інноре", 2003.

¹⁹⁷ Див.: Аграрне право: Навчальний посібник. / Гайворонський В.М., Жушман В.П., Корнієнко В.М., Радчук О.П., Статівка А.М. та ін. / За ред. канд. юрид. наук, доц. В.П.Жушмана. – Харків: Нац. Юрид. академія України, 1997. – 230 с.

¹⁹⁸ Див.: Жушман В.П. Аграрне право та законодавство України: Навчально-практичний посібник. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2003. – 448 с.

¹⁹⁹ Див.: Вовк О.М. Право громадян на землю в сільській місцевості: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 1997. – 17 с.

²⁰⁰ Заєць О.І. Правові аспекти земельної реформи в Україні: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. - Київ, 1999. – 20 с.

²⁰¹ Див.: Суржан Д.А. Правовые вопросы рационального использования земель сельскохозяйственного назначения: Автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / МГУ им. М.В.Ломоносова. - М., 1979. - 18 с.

²⁰² Див.: Ільницька Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – Київ, 2001. – 19 с.

Правові засади оренди земель розробляються також кандидатом юридичних наук **І.Будзиловичем** Автор, зокрема, глибоко проаналізував історико-правові витoki оренди земель в Україні²⁰³. Поряд із цим ученим досліджуються проблеми правового забезпечення земельної та аграрної реформ в Україні, співвідношення між згаданими реформами, перспективи вдосконалення чинного земельного законодавства²⁰⁴ та ін.

Т.П.Проценко, що є автором близько 20 наукових праць, у 1996 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств”²⁰⁵, у якій вперше в українській науці аграрного права комплексно дослідила зміст правового режиму майна фермерських господарств, права власності, інших майнових прав громадян, що займаються веденням фермерського господарства. Аналізу проблемних аспектів сучасного законодавчого забезпечення майнових відносин в фермерських господарствах та напрямів його удосконалення присвячена і монографія вченої (2000 рік)²⁰⁶ та інші роботи. Авторкою також усебічно досліджено конституційні засади розвитку фермерських господарств²⁰⁷, правові проблеми сільськогосподарських кооперативів та ін.

М.Я.Ващишин на дисертаційному рівні всебічно проаналізувала земельні правовідносини у фермерських господарствах²⁰⁸. Автором обґрунтовано значення земельних правовідносин у системі усіх фермерських правовідносин як визначальних і базових, сформульовано їх поняття та види. Крім того, вченою з'ясовано поняття і правовий статус суб'єкта права на одержання й використання земельної ділянки у фермерському господарстві проаналізовано юридичну процедуру отримання земельних ділянок, правові форми використання земель у фермерських господарствах та ін. Важливе наукове значення має також комплексне дослідження земельних прав та обов'язків осіб, що ведуть це господарство, та конкретні пропозиції, зроблені М.Я.Ващишин, щодо вдосконалення їх законодавчої регламентації.

Л.В.Логуш проведено оригінальне панорамне дослідження правових засад фермерства у США. На дисертаційному рівні авторкою здійснено порівняльно-правовий аналіз фермерського законодавства США і України, на основі якого внесено конкретні пропозиції щодо розвитку загального та спеціального законодавства України у цій сфері²⁰⁹. Вчена є також автором 5 публікацій з питань правового забезпечення розвитку фермерства в Україні та США.

Правове регулювання створення та діяльності фермерських господарств досліджені у кандидатській дисертації **М.С.Долинської**²¹⁰. Нею проаналізовано процес створення фермерських господарств, з'ясовано етапи та істотні особливості цього процесу та ін. При цьому правовий інститут фермерства аналізується з позицій врахування певного історичного досвіду України щодо існування приватних сімейних господарств на селі.

Правове становище сільськогосподарських кооперативів досліджується **О.М.Соніним**. Автором на дисертаційному рівні з'ясовано проблемні аспекти виникнення, реорганізації та ліквідації сільськогосподарських кооперативів²¹¹. О.М.Сонін також ґрунтовно дослідив питання щодо класифікації сільськогосподарських кооперативів за різноманітними критеріями, правові проблеми майнових відносин у зазначених аграрних структурах та ін.

О.А.Поліводським у дисертаційній та інших формах всебічно з'ясовано проблеми правового

²⁰³ Див.: Будзилович І., Юрченко А. Оренда землі в Україні (історико-правовий нарис) // Право України. - 1994. - №10. - С.63-67.

²⁰⁴ Див.: Будзилович І., Юрченко А. Фактори негативного впливу на правове забезпечення земельної реформи в Україні // Право України. - 1998. - №7. - С.24-26; Будзилович І., Юрченко А. Конституція України і деякі проблеми земельного законодавства // Право України. - 1997. - №11. - С.17-23; Земельна реформа в Україні продовжується... (до 10-ї річниці) / Новаковський Л., Будзилович І., Леоніць В., Юрченко А. // Право України. - 2001. - №1. - С.37-42.

²⁰⁵ Див.: Проценко Т.П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. - Київ, 1996. - 20 с.

²⁰⁶ Див.: Проценко Т.П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України. - Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2000. - 80 с.

²⁰⁷ Див.: Проценко Т.П. Конституційні засади розвитку селянських (фермерських) господарств. - Київ, 1998. - 32 с.

²⁰⁸ Див.: Ващишин М.Я. Земельні правовідносини у селянських фермерських господарствах: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський національний університет ім.І.Франка. - Львів, 2000. - 18 с.

²⁰⁹ Див.: Логуш Л.В. Фермерство в США: правові аспекти (досвід для України): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський державний університет ім.І.Франка. - Львів, 1997. - 24 с.

²¹⁰ Див.: Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Львівський державний університет ім.І.Франка. - Львів, 1999. - 18 с.

²¹¹ Див.: Сонин О.М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов: Автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / Украинская юридическая академия. - Харьков, 1992. - 25 с.

регулювання реалізації сільськогосподарської продукції²¹². Автором приділяється увага у своїх працях сучасним проблемам еволюції відносин власності в Україні. Вчений є співавтором колективних монографій “Аграрне законодавство України: проблеми ефективності” (1998 рік)²¹³, та “Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві” (2001 рік)²¹⁴.

О.А.Поліводський є також співавтором науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України, виданого в Києві у 2003 році²¹⁵.

Т.Г.Ковальчук є автором більше 10 наукових праць, з них тези конференцій, наукові статті, 3 розділи у різних наукових виданнях. Напрямами наукової діяльності є екологічне, земельне та аграрне право. Зокрема, вченою досліджуються правові аспекти збереження і родючості ґрунтів, охорони земель, проблеми законодавчого регулювання приватизації земель тощо.²¹⁶ Т.Г.Ковальчук також взяла участь у підготовці науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України²¹⁷.

Кандидат юридичних наук **Т.О.Коваленко** на дисертаційному рівні здійснила комплексний аналіз правових аспектів реструктуризації недержавних сільськогосподарських підприємств (2002 рік).²¹⁸ При цьому значну увагу вченою присвячено питанням реформування земельних правовідносин. Важливе значення мають висновки автора щодо вдосконалення земельного законодавства України з метою належного правового регулювання реформування відносин власності на землю і процесі реструктуризації недержавних сільськогосподарських підприємств. Автором сформульовано наукові визначення понять: “земельна частка (пай)”, “право на земельну частку (пай)” та ін.

Т.О.Коваленко також глибоко досліджуються правові проблеми паювання земель, в тому числі питання реалізації права на земельну частку (пай), захисту права на земельну частку (пай) та інші.

Правові проблеми сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки в дисертаційній формі досліджені **В.Ю.Уркевичем** (2001 рік)²¹⁹.

Кандидатом юридичних наук, доцентом **М.А.Мацьком** усебічно досліджені проблеми правового становища підсобних виробництв і промислів у сільському господарстві²²⁰. В сучасний період основними напрямами наукової діяльності вченого є кооперативне право, правове становище сільськогосподарської кооперації, договірні відносини кооперативів із господарюючими суб'єктами АПК; аграрне право; та ін. Вчений є автором понад 80 наукових праць, з яких одна книга, два розділи підручника, розділів довідково-методичних посібників, індивідуальних статей і наукових повідомлень. М.А.Мацько є одним із співавторів першого в Україні підручника з кооперативного права, де ним з'ясовано співвідношення аграрного та кооперативного права, правове становище сільськогосподарських кооперативів та ін.²²¹

З.Ф.Самчук у 1994 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Юридичне обслуговування сільськогосподарських підприємств в умовах переходу до ринкової економіки”²²², є автором 7 наукових статей, співавтор навчального посібника

²¹² Див.: Поліводський О.А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – Київ, 1999. – 17 с.

²¹³ Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – 245 с.

²¹⁴ Див.: Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві. Монографія / Семчик В.І., Проценко Т.П., Кулинич П.Ф., Поліводський О.А., Сонюк В.А. та ін. / Під ред. В.І.Семчика. – Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – 2001.

²¹⁵ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Інюре”, 2003.

²¹⁶ Див.: Ковальчук Т.Г. Правові аспекти родючості ґрунтів як засобу забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції // К.: СООПС України НАН України, 1994. – С.69-70; Її ж. Правові аспекти охорони земель, збереження і підвищення родючості ґрунтів // К.: СООПС України НАН України, 1994. – С.114-115; Ковальчук Т.Г., Засць О.І. Приватизація земель в Україні: шляхи розв'язання законодавчих колізій // Право України. – 1999. - №8. – С.28-31.

²¹⁷ Див.: Земельний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. д.ю.н., проф., акад. АПН України В.І.Семчика. – Київ: Видавничий дім “Інюре”, 2003.

²¹⁸ Див.: Коваленко Т.О. Правові аспекти реструктуризації недержавних сільськогосподарських підприємств: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06. – К., 2002. – 21 с.

²¹⁹ Див.: Уркевич В.Ю. Правові проблеми становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – Київ, 2001. –20 с.

²²⁰ Див.: Мацько М.А. Правовое положение подсобных предприятий и промыслов в колхозах. (По материалам УССР): Автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / ВНИИ советского законодательства. - М., 1979. – 19 с.; Йою ж. Підсобні виробництва і промисли (правові питання). – Київ: Знання, 1991. – 48 с.

²²¹ Див.: Кооперативне право: Підручник для кооперативних, сільськогосподарських, економічних, юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / Семчик В.І., Бабенко С.Г., Волик М.П., Галей С.Д., Зіновчук В.В. та ін. / За редакцією члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Ін Юре, 1998. – 336 с.

²²² Див.: Самчук З.Ф. Юридичне обслуговування сільськогосподарських підприємств в умовах переходу до ринкової економіки: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Українська державна юридична академія. –

“Аграрне право”. Нині вченою аналізуються правові проблеми аграрної та земельної реформи, приватизації земель тощо.

В.О.Ситник на дисертаційному рівні з’ясував основні наукові проблеми правового регулювання меліорації в Україні (1996 рік)²²³. Крім того, він є автором 13 наукових праць з питань правового забезпечення меліорації в процесі земельної реформи, реформування аграрних (в тому числі земельних) відносин та ін.

Автором 45 наукових праць, в тому числі й з проблем законодавчого регулювання аграрних відносин, є **В.М.Стретович**. Ученим глибоко досліджені проблемні питання правового регулювання колективного підряду у сільському господарстві²²⁴, демонополізації земельної власності та ін. В.М.Стретович узяв участь у підготовці колективної монографії “Аграрне законодавство України: проблеми ефективності” (1998 рік)²²⁵.

Кандидат юридичних наук, доцент **О.П.Радчук** у 1993 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему “Правове регулювання комісійної торгівлі сільськогосподарською продукцією”²²⁶. Вчений також є автором близько 10 друкованих праць. За участю О.П.Радчука видано навчальний посібник з аграрного права у 1997 році²²⁷.

І.А.Войтюк у 1989 році в дисертаційній формі досліджено питання матеріальної відповідальності членів колгоспів²²⁸. Зараз авторкою аналізуються проблемні питання правового регулювання оренди земель та інші питання правового регулювання аграрних відносин.

О.В.Конишевою вперше на Україні в дисертаційній формі досліджено проблеми правового забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення.²²⁹ Важливе значення мають висновки автора щодо розмежування понять “землі”, “грунти”, “сільськогосподарські угіддя” та інші.

Н.С.Гавриш на дисертаційному рівні досліджено правові питання відповідальності за забруднення та засмічення ґрунтів в Україні²³⁰.

А.Бейкуном у дисертаційній та інших формах глибоко досліджено організаційно-правові питання державного регулювання агропромислового комплексу²³¹. Вченим також аналізуються проблеми сучасного правового забезпечення земельної та аграрної реформ в Україні, розвитку аграрного законодавства, його кодифікації тощо.

Конституційні засади забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві та проблеми правового забезпечення виробництва екологічно чистої продукції в АПК усебічно проаналізовані **І.Бакаєм**²³².

Організаційно-правові питання управління матеріально-технічним забезпеченням сільського господарства у дисертаційній та монографічній формах ґрунтовно з’ясовані **В.П.Нагребельним**²³³.

Харків, 1994. – 15 с.

²²³ Ситник В.О. Правове регулювання меліорації в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1996. – 23 с.

²²⁴ Стретович В.Н. Правовое регулирование коллективного подряда в сельском хозяйстве: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / АН СССР; Институт государства и права. – Москва, 1989. – 20 с.

²²⁵ Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / Семчик В.І., Стретович В.М., Погрібний О.О., Кулинич П.Ф., Бичкова Ц.В. та ін. / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І.Семчика. – Київ: Видавництво “Наукова думка”, 1998. – 245 с.

²²⁶ Радчук О.П. Правове регулювання комісійної торгівлі сільськогосподарською продукцією: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Українська юридична академія. – Харків, 1993. – 19 с.

²²⁷ Див.: Аграрне право: Навчальний посібник. / Гайворонський В.М., Жушман В.П., Корнієнко В.М., Радчук О.П., Статівка А.М. та ін. / За ред. канд. юрид. наук, доц. В.П.Жушмана. – Харків: Нац. Юрид. академія України, 1997. – 230 с.

²²⁸ Див.: Войтюк І.А. Развитие уставных норм об ответственности членов колхозов: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.06 / АН СССР; Институт государства и права. – М., 1989. – 20 с.

²²⁹ Див.: Конишева О.В. Правове забезпечення деградації земель сільськогосподарського призначення: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2002. – 20 с.

²³⁰ Див.: Гавриш Н.С. Відповідальність за забруднення та засмічення ґрунтів в Україні: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2001. – 20 с.

²³¹ Див.: Бейкун А.Л. Державне регулювання діяльності обласного агропромислового комплексу (організаційно-правові питання): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – Київ, 1999. – 18 с.

²³² Див.: Бакай І. Конституційні засади забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві // Право України. – 1997. - №12. - С.10-14; Його ж. Правове забезпечення виробництва екологічно чистої (безпечної) продукції в АПК // Право України. – 1998. - №1. – С.86-91.

²³³ Див.: Нагребельний В.П. Организационно-правовые вопросы управления материально-техническим обеспечением сельского хозяйства: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.02 / АН УССР; Институт государства и права. - Киев, 1983. – 23 с.; Нагребельний В.П. Управление развитием материально-технической базы агропромышленного комплекса. – Киев, 1981. – 17 с.; Нагребельний В.П. Управление материально-техническим обеспечением сельского хозяйства. – Киев: Наукова думка, 1985. – 116 с.

Учений опублікував близько 200 наукових праць, взяв участь у розробці багатьох законопроектів. Нині автор, поряд з іншими питаннями, досліджує правові аспекти реформування аграрного сектора економіки.

Представниками української аграрно-правової науки на сьогоднішній день розроблено широке коло питань правового регулювання аграрного сектора економіки, в тому числі загальнотеоретичні засади аграрного права як галузі права, галузі законодавства, науки та навчальної дисципліни, а також науково-правові проблеми розвитку окремих аграрно-правових інститутів. Завдяки цьому нині можна з певністю говорити про науку аграрного права України як сформовану (але, водночас, динамічну), цілісну системну галузь знань про аграрне право України, його систему, предмет та методи правового регулювання, аграрно-правові норми та правові інститути, аграрне законодавство тощо.

Слід зазначити, що сучасний період розвитку аграрно-правових досліджень українських учених характеризується значним розширенням кола проблем, що потребують науково-теоретичного з'ясування, виникненням нових напрямів аграрно-правових наукових досліджень.

Прийняття нового Земельного кодексу України та істотне розширення кола земельних відносин вимагають нових ґрунтовних досліджень наукою аграрного права України.

Контрольні питання

1. Сформулюйте поняття науки аграрного права України.
2. З якими юридичними та природничими науками взаємозв'язана наука земельного права?
3. Виділіть етапи розвитку української аграрно-правової науки.
4. Які основні напрями аграрно-правових досліджень можна виділити в сучасний період? Чим зумовлено їх виникнення?
5. Назвіть визначних представників науки аграрного права України та їх основні дослідження.
6. Які проблеми науки аграрного права України цікавлять особисто Вас?

Список рекомендованої літератури

1. Юридична наука і освіта на Україні / Шемшученко Ю.С., Усенко І.Б., Бабій Б.М., Нагребельний В.П., Серебряков А.М. та ін. / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко. – Київ: Наукова думка, 1992. – 304 с.
 2. Вчені-юристи України: Довідник. - Київ, 1998. – 610 с.
 3. Визначні юристи сьогодні. – Київ: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – 624 с.
-